СУБРЕГИОНАЛНАТА ОРГАНИЗАЦИЯ ЗА ЧЕРНОМОРСКО ИКОНОМИЧЕСКО СЪТРУДНИЧЕСТВО

*Никола Аврейски**

Понятието „Черноморски регион“ е новост в политическия речник от последното десетилетие на XX век. Интересното в случая е това, че политиката изпреварва науката и общественото мнение. Първоначално е лансирана идеята за създаване на „Черноморска икономическа зона“ и едва след това започват дебати в обществените и деловите среди за възможностите на това сътрудничество и научното изследване на културните, екологичните, социалните, стопанските, политическите, военните и други реалии в субрегиона като цяло. В общественото съзнание, науката и политиката се оформя пъстра гама от становища, вариращи от отрицанието, скептицизма и опасенията до прекомерните надежди и еуфорията. С времето крайностите се превъзмогват, но перспективите на Черноморското сътрудничество остават неясни и до наши дни.

* * *

Политическата идея за Черноморско сътрудничество е дадена за първи път през януари 1989 г. от посланика на Република Турция във Вашингтон Шюкрю Елекдаш. След началото на демократичните промени в Унгария и Полша и провеждането на първите парламентарни избори с участието на алтернативни кандидати в СССР идеята е предложена на вниманието на съветския ръководител Михаил Горбачов (края на септември 1989 г.). Впоследствие с нея са запознати останалите две черноморски държави – България в лицето на комунистическия премиер-реформатор Андрей Луканов и Румъния чрез нейния министър на външните работи.

С реализацията на идеята се заема турският президент Тургут Йозал, който я излага през септември 1990 г. за първи път открито в специална реч. Нейната сърцевина е предложението за изграждане на „Черноморска зона на сътрудничество и благоденствие“, опираща се, от една страна, на „Черноморска икономическа общност“ със свободно движение на стоки, услуги, капитали, хора и информация, и на „Черноморски митнически съюз“, а от друга – на „Черноморска банка за международни плащания и инвестиции“ като средство за привличане на американски, японски, западноевропейски и арабски капитали. Във връзка с това са дадени уверения за

* Доктор по Всеобща история, старши научен сътрудник по нова и най-нова обща история и доцент по историография; преподавател по политическа история на Европа и САЩ в Бургаския свободен университет.

готовността на САЩ и на Западна Европа да инвестират в региона чрез Турция. Подчертава се, че черноморските държави ще могат да разширят достъпа си до Близкия изток и до Средиземноморието отново чрез Турция[1]. Пред София и Букурещ Анкара набляга върху съгласуваността на идеята с техния „Голям брат" – Съветския съюз. И четирите черноморски държави, според Турция, могат да извлекат съществени изгоди от нейното реализиране, тъй като проектираната регионална организация би дала тласък на търговията, инвестициите, съвместната изследователска работа и сътрудничеството в много области.

Към обсъждане на турската инициатива се пристъпва след очерталото се поражение на Източния блок в Студената война, падането на тоталитарните режими в България (ноември 1989 г.) и в Румъния (декември 1989 г.) и приемането в рамките на Съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа (СССЕ) на Парижката Харта за Нова Европа (ноември 1990 г.), възвестяваща възстановяването на социалнополитическото единство на континента въз основа на западните ценности[2]. Още през декември 1990 г. идеята е обсъдена за първи път съвместно от четирите черноморски държави на първата им среща в Анкара. Само няколко дни преди срещата страната-домакин предлага „Рамков договор за създаване на Черноморска зона". Документът е приет резервирано. Току-що дошлото на власт първо коалиционно правителство на България начело с безпартийния юрист Димитър Попов се противопоставя на турското искане за затворена зона за свободна търговия и изразява несъгласие с проектираната интеграционна организация по примера на Европейската общност (ЕО), като подкрепя инициативата на Румъния за развитие на сътрудничеството с крайдунавските страни, виждайки в нея една по-добра възможност за свързване на двете балкански страни с Централна и Западна Европа. Турция не се обезнадеждава и издига след срещата нов документ – „Харта", неотличаващ се по същество от „Рамковия договор". В нея продължава да се държи на изграждането на „зона" с приспособяване на законодателството на черноморските държави към свободно движение на стоки, услуги, капитали и хора (от проекта отсъства свободното движение на информация). Но и този документ не намира подкрепа. На втората среща на четирите страни (Букурещ, март 1991 г.) става ясно, че вместо предлаганата от Турция интеграционна организация останалите черноморски държави са склонни само на многостранно икономическо сътрудничество с участието и на нечерноморски страни, като се обявяват против преждевременно институционизиране на сътрудничеството. И третата, Софийската среща (май 1991 г.) не донася консенсус както за проектираната от Анкара регионална организация, така и за предлаганата от нея Черноморска банка. Въз основа на българските предложения, направени в Букурещ и в София, четвъртата среща (Москва, юли 1991 г.), в която участват като наблюдатели Гърция и Югославия, изработва обща „Декларация за Черноморско икономическо сътрудничество". Както се вижда от самото название на декларацията, турската идея за Черноморско икономическа зона е трансформирана в Черноморско икономическо сътрудничество (ЧИС). Проектира се то да обхване икономиката, науката, технологиите и опазването на околната среда. Според документа, съвместната работа следва

да бъде координирана от ежегодни срещи на министерско равнище, а при необходимост – и в рамките на работни групи. Не се предвижда институционизиране на сътрудничеството.

Непосредствено след Московската среща дипломатическата подготовка за ЧИС навлиза в нова фаза във връзка с разпускането на Съвета за икономическа взаимопомощ (28 юни 1991 г.), разпадането на Организацията на Варшавския договор (1 юли 1991 г.), декомпозирането на СССР (25 декември 1991 г.), демократичните промени във всички страни от бившия Източен блок и възникването на нови суверенни държави в Евразия, включително черноморски. Политическият диалог е поставен на нова основа, доминирана от западните ценности, а кръгът на участващите държави – постепенно разширен. Освен шестте черноморски страни (България, Грузия, Румъния, Русия, Турция и Украйна), покани за участие получават първоначално Гърция и Югославия (януари 1992 г.). Участието на Югославия е възприпятствано от задълбочилия се процес на драматично разпадане на федерацията, а Гърция се отнася въздържано към инициативата на своя основен балкански конкурент – Турция. Но в проектираното ново регионално сътрудничество са включени прикаспийски Азербайджан (изключително важна за транспортирането на Каспийския нефт държава), кавказка Армения и вклинената между Румъния и Украйна Молдова. Министри и заместник-министри на деветте държави (шестте черноморски, Азербайджан, Армения и Молдова) подписват на 3 февруари 1992 г. в Истанбул Декларация за установяване на Черноморско икономическо сътрудничество. Впоследствие в преговорите за планираното ново регионално икономическо сътрудничество се включват адриатическа Албания и средиземноморска Гърция. Така се стига до учредителната декларация „За Черноморско сътрудничество“ на единадесетте страни, подписана в Истанбул на 25 юни 1992 г. на Среща на върха. Документът, който няма правнообвързващ характер, избягва конкуренцията с ЕО и подчертава, че ЧИС не може да пречи на задълженията на участващите в него държави към международни организации. От текста отпада настояването на Турция за създаване на „общ пазар“. Целите на инициативата са дефинирани обаче по-широко от нейното наименование – прокламирано е превръщането на Черноморския басейн в регион на мира, свободата, демокрацията, стабилността и процъфтяването. Страните се ангажират да гарантират еднаква сигурност на всички участващи държави, да се консултират в стремежа си към установяване на политическа стабилност в региона и да уреждат по мирен път всички спорове помежду си. Икономическото сътрудничество се насочва към либерализиране на движението на стоки, услуги, капитали и работници, към специализация по отрасли и дейности. За приоритетни области са посочени транспортът, комуникациите, енергетиката и опазването на околната среда. Специален акцент се поставя върху сътрудничеството между частни предприятия. Предвижда се провеждане на ежегодни срещи на министрите на външните работи и създаване на „Черноморска външнотърговска и инвестиционна банка“, както и на постоянни и временни работни групи от експерти и бизнесмени[3].

* * *

След като политиката и дипломацията си казват думата в Босфорската декларация от 1992 г., отношение към заявеното Черноморско сътрудничество взема и науката. Но не по силата на вътрешната логика на самата наука, а подканяна, насочвана, а в някои случаи и задължавана от държавните институции. Този анахронизъм (нормалното е политиката да се интересува изпреварващо от становището на учените) изявява част от характерните проблеми на намиращата се също в преход в посткомунистическите страни наука. Някои се поддават на внушенията на поръчителите (държавата, политическия елит, заинтересовани чуждестранни организации), като стигат прибързано до очакваните изводи, правейки всъщност лоша услуга на политиката и злепоставяйки науката, пък и самите себе си. В повечето случаи обаче е предпочетен единствено достойният за учения подход: внимателният обективен научен анализ на реалната действителност в субрегиона – минала и настояща. Аналогични явления впрочем се наблюдават сред изявите на бизнесексперти и журналисти – политически наблюдатели, а също на лидери на неправителствени организации.

Първоначалните многопосочни научни изследвания на субрегиона като цяло очертават едно изключително сложно и противоречиво общо състояние, което поради недостатъчно ясно изразените тенденции трудно се поддава на прогнозиране.

Историческата културология е изправена за първи път пред сравнителното третиране на културите в Черноморското пространство[4] – проблем от изключителна важност, като се има предвид, че вековната история на съвместно съжителство поставя въпроса за културната съвместимост на участващите в ЧИС страни като фундаментално условие за неговата ефективност. А наследеното от миналото в случая никак не е утешително. В субрегиона живеят няколко десетки нации, народи и големи етнически групи, като само четири от тях (арменци, гърци, евреи и цигани) присъстват във всяка черноморска държава[5]. Някои страни и народи се самоидентифицират решително като европейски, други са склонни да се разглеждат като евразийски. Населението в региона е разделено на индоевропейски и тюркски езикови групи. Още по-дълбока е разделителната линия на религиозна основа. От миналото са наследени тежки проблеми на двустранните отношения, териториални претенции, международни подялби на сфери на влияние.

Не само това. Тъй необходимото за субрегионалното сътрудничество историческо помирение едва ли може да настъпи скоро. Националната идея продължава да доминира в района над наднационалните тежнения и стремежът към обособяване на всяка нация в отделна държава не е приключил. Продължава борбата на потиснати народи за политическа автономия. Не е завършена демаркацията на границите на новите държави. Въпреки обвързаността си с принципа на ненарушимост на границите, в някои черноморски страни се издигат искания за тяхното преразглеждане, водещи и до кръвопролития. Задълбочава се съперничеството между християнството и исляма, като последният се предвижва както на Запад, така и на Север, увеличавайки мюсюлманските анклави в християнското множество. В разединената православна общност проникват католицизмът и многоликото протестантство[6]. Не е размит упорито

изграждания „образ на врага“ от времето, когато някои от черноморските държави са част от НАТО, а други – на Организацията на Варшавския договор. Съхраняват се сериозните противоречия между двете толерирани от Запада държави – Турция (от САЩ) и Гърция (от ЕО).

Ако трябва да се резюмира, може да се каже, че Черноморското пространство е уникален кръстопът между Изтока и Запада, между Севера и Юга, който от векове е мост за взаимодействие между различаващи се и конкуриращи се цивилизации и култури от три континента. Наистина Черно море като най-пряк път между крайбрежните страни и вливащите се в него големи реки (Дунав, Днестър, Днепър, Дон) са културни обединители, разширяващи Черноморието в дълбочина, но е очевидно, че тези благоприятни географски дадености не са довели до добросъседство и разбирателство. Вярно е, че историческите обстоятелства са сближавали народите, но не всички, а само част от черноморските народи срещу други народи от същия регион – например сближаването на арменци, грузинци, гърци, българи, молдовяни, румънци, руси и украинци срещу многовековната обща турска опасност (подобно сближаване след Студената война протича между Турция, Албания и Азербайджан въз основа на общата ислямска религия). Истина е, че през вековете се наблюдават културни влияния между черноморските народи, но безспорно миналото е доминирано не от тези влияния, а от издигнатите езикови, етнически, религиозни, политически, военни, светогледни, културни и цивилизационни разделителни линии, препятствия и бариери. Фактите опровергават прибързаните и необосновани твърдения на някои културолози за наличието на „историческо единство в черноморското духовно пространство“, за Черноморието като „уникална международна културна зона“, за „евразийската уникалност на Черноморския регион“[7] и други подобни, които модернизират реалния исторически процес и резултатите от него. Не бива да се хранят илюзии – желаната културна общност на черноморските народи не е реалност от миналото или настоящето, а въпрос на бъдещето.

Липсата на изградена или поне напреднала културна общност е само един, макар и много важен, от проблемите на Черноморския регион. Почти единодушно в науката се сочат и редица други: икономическа слабост на страните; различни основи на националните икономики; недостатъчна съвместимост на държавните икономически стратегии; силен недостиг на транспортни връзки; незадоволителен търговски обмен между страните; голяма инфлация; висока безработица; ниско качество на живота и широка по мащабите си мизерия; нарушаване на правата на човека и на малцинствата; липса на зряло гражданско общество, което да е в състояние да ограничи етатизма и склонността към силова политика; различен статут на участващите държави в европейските, евроатлантическите и световните структури. В резултат на Чернобилската (27 април 1986 г.) и други аварии и засиленото след Студената война антропогенно влияние Черно море и прилежащите морски басейни (Азовско и Мраморно море) са изложени на постоянно замърсяване от наситените с нитрати и фосфати речни отоци на Дунав, Дон, Днепър и Днестър, а по долното течение на Босфора проникват съединения, които се превръщат в сероводород. След Студената война

Черноморието остава на едно от първите места в света по пренаситеност с въоръжения и неконтролирана търговия с оръжие. Освен това се превръща в зона с повишено напрежение на етническа, национална и верска основа. Не е създаден нов баланс на силите в замяна на съществуващата до края на Студената война международна система. Всичко това допринася за политическата нестабилност, за непредсказуемостта на събитията в субрегиона, което го прави рисков както за местния бизнес, така и за чуждестранните инвеститори[8].

Изтъкването на реалните тежки проблеми пред Черноморието не бива да оставя впечатлението за тяхната нерешимост и да поражда съмнения в необходимостта от сътрудничество между страните от субрегиона. Всички, дори отрицателите на ЧИС, признават наличието след Студената война на обективни условия държавите да загърбят разделението от миналото и да си взаимодействат в името на насъщни стопански, екологични, социални, политически, военни, културни и други потребности от общ интерес. Субрегионът разполага с огромен природен, производствен, технологичен, трудов и пазарен потенциал: територия от близо 20 млн. кв. км., значителни минерални и енергийни ресурси (той е вторият по големина след Персийския залив източник на нефт и природен газ), уникален природен и биологичен резерват, сравнително висококвалифицирана и евтина работна сила, обширен пазар с около 350 млн. население, търговски оборот в страните от зоната над 300 млрд. долара годишно, гъста мрежа от пристанища, възможности за изграждане на подводни системи. Скъсявайки търговските пътища между страните, Черно море дава възможност да се поддържат конкурентни цени. Голямо стратегическо предимство е кръстопътното разположение на субрегиона между Европа, Азия, Африка, Близкия и Средния изток. Акваторията на Черно море е свързана с плавателни линии, канали и проливи, които правят достъпно откритото Средиземно море. Растящата взаимозависимост на съвременния свят придава по-голяма значимост и на тази зона, която има по-добри шансове да се интегрира в световната икономика, ако действа координирано. Расте ролята на регионалното сътрудничество и на крайбрежните субкултури в развитието на съвременния свят.

След Студената война възникват и надеждни субективни условия за взаимноизгодно Черноморско сътрудничество. Народите са уморени от постоянните конфликти и изявяват волята си да живеят в мир и разбирателство. Формира се обществено мнение за общата заинтересованост на страните от Черноморието да се подпомагат в търсенето на изход от икономическите трудности, замърсяването на екосистемата и политическите предизвикателства. С присъщата си предприемчивост бизнесът бързо осъзнава своите общи интереси в субрегиона и шансовете, които разкрива общата привързаност на съставящите го държави към пазарната икономика. Засиленият интерес на авторитетни международни организации (Съвета на Европа, ЕО, СССЕ, НАТО и др.), на велики сили и на икономически гиганти към Черноморието като цяло подсказва на страните от зоната какви изгоди могат да извлекат от голямата геополитическа игра, ако действат координирано. Така се отварят вратите към политическия реализъм. Той предполага изтласкване на заден план на противоречията,

утвърждаване на културния плурализъм, прагматично следване на националния интерес, колективни усилия за по-пълно използване на ресурсите, за нова надеждна система на сигурност и политическо стабилизиране на субрегиона, за да стане той привлекателен за външни инвеститори.

Такива, в общи линии, са културнополитическите и социалноикономическите реалности, обективните условия и субективните предпоставки към момента на възникването на Черноморското сътрудничество.

* * *

Оказва се, че е необходимо цяло десетилетие след подписването на Истанбулската декларация, за да се осъществи постепенна институционизация на Черноморското сътрудничество.

Въпреки твърде аморфния и неизяснен първоначален правен статут на ЧИС още в неговото начало са заложени основните елементи в неговата структура: междуправителствен, междупарламентарен, междуделови и инвестиционен.

Принципиалните въпроси на сътрудничеството на междуправителствено равнище се разрешават на Срещи на върха, организирани при необходимост от 1992 г. насам. Централно място в междуправителственото сътрудничество заемат Срещите на министрите на външните работи, провеждани първоначално ежегодно, впоследствие на шест месеца, а напоследък два пъти годишно в различните участващи страни на ротационен принцип (по азбучен ред на наименованията на държавите на английски език). В помощ на външните министри се организират договорени срещи на държавни експерти във формат на различни постоянни и временни работни групи по различни аспекти на сътрудничеството: търговия, индустрия, селско стопанство, научно-техническо сътрудничество, банково дело и финанси, статистика, транспорт, комуникации, и други.

През февруари 1993 г. по инициатива на Турция е формиран интерпарламентарният компонент на ЧИС – Парламентарната асамблея, от участие в която се въздържат България и Гърция. При последвалото приемане на Гърция в асамблеята (юни 1995 г.) Турция и Азербайджан се въздържат. Към парламентарното измерение на сътрудничеството последна се присъединява България (юни 1997 г.). Работата на Парламентарната асамблея се организира от Бюро, състоящо се от президент и двама вицепрезиденти, Постоянен комитет, включващ Бюрото, председателите на трите постоянни комитета (по икономическите, търговските, технологичните и екологичните въпроси; по правните и политическите въпроси; по културните, образователните и социалните въпроси) и ръководителите на националните парламентарни делегации.

С цел координиране на бизнесконтактите между участващите в ЧИС страни е създаден Делови съвет, включващ основните неправителствени организации в тази област: двустранните бизнессъвети и националните стопански камари. С участието на Деловия съвет през 1996 г. е открит Център за развитие на малкия и средния бизнес със седалище в Букурещ.

Съгласуваната още в Босфорската декларация необходимост от създаване на Черноморска банка за търговия и развитие се натъква на спор между Гърция и Турция за нейното седалище. Компромисното решение (седалището да е в Солун, а първият ѝ председател да е турчинът Е. Волкан) дава възможност за учредяване на банката с междудържавен договор (30 юни 1994 г.). След трудности при неговата ратификация договорът влиза в сила едва на 24 януари 1997 година. Поради проблеми с внасянето на учредителния капитал от участващите държави официалното ѝ основаване става на 5 февруари 1998 г., а банката заработва чак през април 1999 година. Уставният капитал на банката възлиза на 1.35 млрд. долара, като дяловото участие на Гърция, Русия и Турция е по 16.5 процента, на България, Румъния и Украйна – по 13.5 процента, а на Азербайджан, Албания, Армения, Грузия и Молдова – по 2 процента. Банката се ръководи от надзорен Съвет на управителите, съставен от представители на 11-те правителства, и изпълнителен Съвет на директорите, където всяка държава е представена от директор – банков експерт.

Практическата работа на ЧИС се ръководи от нейния Председател – длъжност, изпълнявана от министъра на външните работи на държавата, председателстваща инициативата на ротационен принцип за срок от шест месеца. Координацията на дейностите се възлага на учредения през март 1994 г. Секретариат в Истанбул начело с директор с тригодишен мандат (за първи директор е назначен руският дипломат Евгений Кутовой). За осигуряване на необходимата приемственост в работата през 1995 г. е изградена ръководна „Тройка“, включваща бившия, настоящия и следващия Председател на организацията. Създаден е и Черноморски координационен център за обмяна на статистически данни и икономическа информация (със седалище в Анкара). За официални езици на ЧИС са приети английският и руският.

Поставеното начало на сътрудничеството в разширения Черноморски район прави възможно решението за трансформиране на ЧИС в Организация за Черноморско икономическо сътрудничество (ОЧИС), взето на Срещата на върха в Москва (октомври 1996 г.). По време на българското председателство на Срещата на върха в украинския град Ялта (4–5 юни 1998 г.) е решен въпросът с окончателното трансформиране на регионалната икономическа инициатива в международна организация. По силата на подписания в Ялта междудържавен договор е учредена ОЧИС с юридическа правоспособност да притежава и се разпорежда с недвижимо и движимо имущество, да бъде страна по съдебни спорове и по договори (чл. 27). Договорът се разпростира върху държавите-членки и Черно море, като е оставен открит за други страни. За основа на сътрудничеството в него се посочват Уставът на ООН (1945 г.), Заключителният акт от Хелзинки (1975 г.) и Парижката Харта за Нова Европа (1990 г.) на СССЕ, Босфорската (1992 г.), Букурещката (1995 г.) и Московската (1996 г.) декларации на ЧИС, както и Конвенцията на ООН по морско право (1982 г.). Прокламираната цел е повишаване на благосъстоянието на народите чрез икономическо сътрудничество. Страните поемат обет да градят отношенията си върху принципите на приятелството, добросъседството, уважението, доверието, двустранното и многостранното сътрудничество, диалога, подобряването на деловите връзки. Подчертан е стремежът

на държавите към равна сигурност и стабилност на субрегиона. Като области на сътрудничеството са посочени: ефективното използване на ресурсите, търговията и икономическото развитие, банковият и финансовият сектор, комуникациите, енергетиката, транспортът, селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост, здравеопазването и фармацевтиката, опазването на околната среда, науката и технологиите, обменът на информация, контактите между хората, борбата с организираната престъпност, взаимодействието между държавните органи и други[9].

Органите на ОЧИС включват: Съвет на министрите на външните работи, координиран от ротационно шестмесечно Председателство, което е подпомагано от Тройка, Комитет на старшите служители, Постоянен международен секретариат начело с Генерален секретар и тематични работни групи (в момента общо 16), ръководени от държава-координатор. Продължават дейността си специализираните органи: Парламентарната асамблея, Деловият съвет, Черноморската банка за търговия и развитие. Организацията разполага със свой бюджет, формиран от постъпленията на страните-членки. Регламентацията на членството в Организацията допуска оттегляне от нея, както и статут на наблюдател, ориентиран към заинтересовани държави, международни организации и финансови институции. Скоро след подписването на Устава, в Атина е открита с помощта на Европейската комисия (ЕК) нова структура – Международен център за изследване на черноморския регион (февруари 1998 г.), на когото се възлагат надежди да координира дейността на Организацията с регионалните проекти на Европейския съюз (ЕС). През май 2000 г. Международният център създава като своя структура Иновационно-технологичен център. Впоследствие са учредени Съвет на ръководителите на администрациите за регионално сътрудничество в областта на комуникациите, Граничен координационен и информационен център за черноморско сътрудничество (със седалище в Бургас) и други помощни органи.

С влизането в сила на Устава на ОЧИС (1 май 1999 г.) се създава нова основа на сътрудничеството в субрегиона, а Организацията се превръща в пълноправен субект в международните отношения. Това позволява тя да получи статут на наблюдател в ООН (6 октомври 1999 г.) и да интензифицира контактите си с други международни организации и финансови институции, като акцентира на сътрудничеството с европейските структури: ЕС, Съвета на Европа (СЕ), Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ), Централноевропейската инициатива (ЦЕИ), Централноевропейската зона за свободна търговия (ЦЕФТА), Дунавската комисия, Пакта за стабилност в Югоизточна Европа, Съвета на държавите от Балтийско море, Северния съвет, а също Европейската банка за възстановяване и развитие и Европейската инвестиционна банка.

Скоро след стартирането на ЧИС към него започват да проявяват интерес някои държави. Това налага още през 1993 г. да бъде въведен статутът на наблюдател в ЧИС, получен най-напред от Египет, Израел и Словакия. Впоследствие същият статут получават Германия, Австрия и Полша. Големият интерес към ЧИС налага Организацията да приеме свои критерии за предоставяне на статут на наблюдател. Въз основа

на тях наблюдатели стават още Тунис, Чехия, Франция, Италия, Беларус, Хърватска и Съединените американски щати. За същия статут кандидатстват Великобритания, Кипър и Черна гора. Интерес към ОЧИС напоследък проявява Венецуела. Със статута на наблюдател се ползват и две международни организации: Конференцията по енергийната харта и Международният черноморски клуб.

Междувременно възниква и въпросът за разширяването на ЧИС с нови държави. Съветът на министрите на външните работи в Букурещ (28 април 1996 г.) обсъжда приемането на Съюзна република Югославия и на Македония, но то е възпрепятствано от Гърция. На следващото си заседание (Москва, 24 октомври 1996 г.) външните министри решават да не се приемат нови членове докато не приключи процесът на институционизиране на инициативата. Веднага след влизане в сила на Устава на ОЧИС (през 1999 г.) СР Югославия, Македония, Узбекистан и Иран заявяват желание да станат нейни членове. Трябва обаче да изминат години, за да бъдат формулирани лаконичните критерии за членство и за статут на наблюдател от страна на Съвета на министрите на външните работи (Тирана, 25 октомври 2002 г.). На същото заседание Съветът приема кандидатурите на СР Югославия и на Македония за пълноправно членство, като дава ход на предприсъединителните преговори. Те са финализирани успешно с подписаните договори за присъединяване на Сърбия и Македония към ОЧИС (18 април 2003 г.). В сила обаче влиза само договорът с Република Сърбия, която се присъединява през ноември 2004 г. към ОЧИС и към нейната Парламентарна асамблея. Приемането на Македония е блокирано от Гърция поради спора за името на нововъзникналата балканска държава. Към членство в ОЧИС се стреми и Кипър, но Турция упорито блокира нейната кандидатура.

Процесът на институционизиране на субрегионалната инициатива за ЧИС в пълноценна международна организация в основни линии е приключен към края на 2002 г., но това може да се разглежда само като създаване на по-благоприятни условия за ефективно взаимодействие между страните-членки.

* * *

Реалните резултати от досегашното сътрудничество са доста оскъдни и се свеждат все още главно до намерения и проекти.

В областта на взаимната търговия, на която са възлагани най-големи надежди предвид обширния пазар, положението е направо обезсърчително. Всички страни-членки на ОЧИС, освен съучредителката Албания и новоприетата Сърбия, са съставни части и от други, по-важни за тях, междудържавни обединения. Тази „конгломератна" природа на ОЧИС изключва възможността от превръщането ѝ в интеграционна организация. Големите различия във външните ангажименти на страните към икономически блокове рефлектират върху търговската им политика[10]. Гърция като членка на ЕС спазва стриктно разпоредбите на неговата Общата търговска политика. По силата на Европейските споразумения за асоцииране към ЕС, сключени съответно през 1992 и 1993 г., както и на задълженията си по предпресъединителната подготовка, Румъния и България въвеждат постепенно разпоредбите на ЕС, които влизат в пълна сила с

присъединяването им към европейската интеграционна организация (1 януари 2007 г.). Разпоредбите на ЕС получават нарастващо значение и за Анкара с оглед включването на Турция в Евро-Средиземноморската инициатива (Барселонския процес) на ЕС за приобщаване на страните от Югоизточното Средиземноморие (1995 г.), установения Митнически съюз между ЕС и Турция (1995 г.), приемането на молбата ѝ за членство (1999 г.) и началото на преговорите за пълноправно членство (2005 г.). Страните от Общността на независимите държави (ОНД) обаче нямат ангажименти към ЕС, свързани са помежду си със специфични преференциални търговски отношения и са подвластни на решенията на Международния икономически комитет на ОНД (създаден на 21 октомври 1994 г.). Освен това Азербайджан, Албания, Армения, Грузия, Молдова, Русия и Украйна не са членове на Световната търговска организация (СТО). При това положение интегрирането на отделните национални пазари си остава само пожелание. Цели 15 години след подписването на Босфорската декларация страните-членки на ОЧИС не са реализирали основното си намерение за изграждане на зона за свободна търговия. По същество към нея се пристъпва едва с Декларацията за създаване на Черноморска зона за свободна търговия, приета от министрите на външните работи и на икономиката в Истанбул през 1997 година. Реализацията на утвърдения през 1999 г. от ОЧИС План за действие по създаване на зона за свободна търговия се натъква на непреодолими препятствия на други външни ангажименти на страните-членки, които не позволяват изграждане на работеща по единни правила зона. А променената принадлежност на някои страни към икономически блокове води понякога до скъсване на традиционни стопански и търговски връзки (например между България и Русия). При това състояние на нещата очакването за по-мащабно сътрудничество в областта на търговската и митническата политика се преценява като „нереалистично“[11]. Сериозни възражения по решението за създаване на зона за свободна търговия има и Европейският съюз. Европейската комисия подчертава необходимостта от дълга подготовка и от включване на всички държави в СТО, като заявява готовност да помага за постигане на поставената от ОЧИС цел в средносрочен план. Съобразявайки се с препоръките на ЕС, Срещата на върха в Ялта (1998 г.) приема специална декларация, посочваща необходимостта от хармонизиране на търговското законодателство въз основа на правилата на СТО, както и от сътрудничество с ЕС в търговията, транспорта, енергетиката, екологията, устойчивото развитие и правото. През 2001 г. ОЧИС приема Икономически дневен ред за развитие. В неговите рамки се провежда специална среща на ОЧИС за премахване на правните пречки в търговията между държавите от Черноморското сътрудничество (септември 2007 г.).

Твърде скромни са резултатите от опитите за развитие на инфраструктурата на субрегиона. Усилията са насочени към създаване на модерна мрежа за дигитални телекомуникации чрез използване на оптични кабели и изграждане на преминаващи през зоната отсечки на общоевропейските транспортни коридори. Общата насока на сътрудничеството в тази област е дадена с взетото по инициатива на Гърция решение на Срещата на върха в Букурещ (юни 1995 г.) за изграждане на магистрален пръстен по Черноморското крайбрежие като част от трансевропейската комуникационнна

мрежа[12]. Десет години по-късно то е подкрепено с Декларация за създаване на обединена инфраструктура на черноморската транспортна мрежа и нейното свързване с трансевропейската транспортна система, подписана в Солун от министрите на транспорта.

На големи вътрешни противоречия се натъква сътрудничеството в енергийната област. Наистина от 1995 г. в София действа Черноморски регионален енергиен център с участието на всички страни-членки, а от 1999 г. – и на Македония. Създаден по инициатива на ЕК в рамките на програмата на ЕС за енергийна ефективност (SINERGY), той се стреми да подтиква държавите към политика, съвместима с Европейската енергийна харта. След разглеждане на лансираната от Русия идея за изграждане на Черноморски енергиен пръстен заместник-министрите на енергетиката подписват в Москва през септември 1996 г. Меморандум за сътрудничество в областта на енергетиката. Съветът на министрите на ОЧИС обсъжда в Москва (ноември 2006 г.) въпроса за създаване на интегриран енергиен пазар. Когато обаче въпросът опира до отговорни стратегически решения, възниква такъв разнобой, който трудно се вмества в понятието „сътрудничество". Турция лансира проект за нефтопровод Самсун – Джейхан, Гърция издига алтернативен проект Баку – Новоросийск – Бургас – Александруполис, Румъния противопоставя трети – Констанца – Триест, а по американско внушение Албания настоява за четвърти – Бургас – Скопие – Вльора. Русия поддържа изгодния и за България гръцки проект, но когато, подстрекавано отвън, правителството на Иван Костов тръгва през 1997 г. към съзнателно влошаване на отношенията с Москва, руският премиер Виктор Черномирдин започва преговори в Истанбул за прокарване по дъното на Черно море на тръбопровод, заобикалящ България. Големият проблем е в това, че първоначалният избор измежду проектите в крайна сметка се прави не под егидата на ОЧИС, а в рамките на ОССЕ и на многостранна основа под извъневропейски натиск. По време на срещата на ръководителите на страните-членки на ОССЕ (Истанбул, 18 ноември 1999 г.) Азербайджан, Грузия и Турция подписват пакет от споразумения за строителство на Основен експортен нефтопровод Баку – Тбилиси – Джейхан и за транскаспийски газопровод за Турция (и двата проекта са спонсорирани от САЩ). Пет дни по-късно руският гигант „Газпром" и италианският концерн „ЕНИ" договарят проект за газопровод „Южен поток" – 3 200-километров енергиен пръстен, свързващ Близкия изток, Северна Африка, Украйна, Балканите и Италия, без да бъдат използвани турските транзитни възможности (Меморандумът за изграждането му е подписан в Рим на 23 юни 2007 г., като България и Сърбия се присъединяват към проекта през януари 2008 г.). Подтиквани от Вашингтон, премиерите на Албания, България и Македония подписват тристранен Меморандум за изграждане на нефтопровод Бургас – Скопие – Вльора (28 декември 2004 г.), с реализацията на който се заема Групата АМБО, представляваща главно северноамерикански интереси. В отговор на този нов пробив на САЩ идва тристранният Меморандум между България, Гърция и Русия за изграждане на нефтопровод Новорусийск – Бургас – Александруполис (12 април 2005 г.), който да заобикаля Босфора и да доставя по-евтин нефт на западните потребители (след получената

през 2006 г. подкрепа от Европейската инвестиционна банка трите страни подписват на 15 март 2007 г. споразумение за строителство на нефтопровода). С подкрепата на ЕС екип от акционери пристъпва към реализация на проект „Набуко", предвиждащ прокарване на газопровод от Азербайджан (евентуално още от Туркменистан, Казахстан, Иран и Египет) през Турция, България, Румъния и Унгария до газохранилище в Австрия, чрез който ЕС да намали своята зависимост от руското синьо гориво (Русия осигурява 40 процента от газовите и 25 процента от нефтените доставки за ЕС). Леещите се вече петродолари по пуснатия в експлоатация нефтопровод Баку – Тбилиси – Джейхан (25 май 2005 г.) показва колко голям е залогът в реализирането на конкурентни трансгранични енергийни проекти. Друг свеж пример за това как се осъществява сътрудничеството в енергийната област между две, при това съседни, страни на ОЧИС е едностранното прекратяване от Турция на договора с България за доставка на електроенергия (април 2003 г.).

До откриването на Черноморската банка за търговия и развитие инвестиционното сътрудничество е само на хартия. След създаването ѝ Черноморската банка получава над 200 проекта за финансиране, като само 13 от тях са обсъдени, а одобрени са едва 4 на обща стойност 36 млн. долара[13]. Поради ограничения собствен капитал на банката ОЧИС е принудена да разчита главно на привличане на средства от други международни финансови институции (най-вече Европейската банка за възстановяване и развитие, Европейската инвестиционна банка и Световната банка) и подкрепа от други междудържавни организации (особено ЕС, но също Организацията за икономическо сътрудничество и развитие, Пакта за стабилност в Югоизточна Европа, ЦЕИ, ЦЕФТА, Дунавската комисия, Процеса на сътрудничество в Югоизточна Европа, Икономическата комисия на ООН за Европа, Програмата за развитие на ООН и дори латиноамериканския Меркосур), а също на създадения през 2006 г. американски Черноморски тръст за регионално сътрудничество и някои държавни агенции на Великобритания, Дания, Холандия и други страни. Освен това Черноморската банка за търговия и развитие се опитва да осигури значителна част от средствата за финансиране на инвестиционни проекти от свободния финансов пазар, което оскъпява предоставяните от нея инвестиционни кредити. Положението е толкова обезпокоително, че Четвъртата международна научна конференция „Проблеми и перспективи на развитието на сътрудничеството между страните от Югоизточна Европа в рамките на Организацията за Черноморско икономическо сътрудничество", проведена в Курортен комплекс „Албена" от 26 до 28 септември 2006 г. под патронажа на Деловия съвет на ОЧИС, излиза с препоръката Организацията да извърши преход от консултации и проекти към реализация на конкретни проекти[14].

На определени трудности се натъква военното сътрудничество. Първоначално военноморското сътрудничество в Черноморския регион се осъществява на двустранна основа, а впоследствие – в рамките на Инициативата „Партньорство за мир" на НАТО, както и на ОССЕ – две структури, в които участват всички страни от Черноморското сътрудничество[15]. На Втората среща на командващите военноморските сили в Черноморския регион (Варна, началото на 1998 г.). Турция излиза с предложение

за създаване на многонационални Черноморски военни формирования. Поради прозиращата надежда на Анкара да играе лидерска роля в една такава военна структура повечето страни отклоняват предложението и налагат решение за изграждане на временно военноморско формирование върху принципа на равната отговорност и равната сигурност на държавите, както и на поддържането на баланс на техните интереси. На тази основа шестте черноморски държави създават Работна група за черноморско военно сътрудничество (юни 2000 г.), на която е възложено да подготви платформа за сътрудничество в спасителни операции при бедствия в морето, за прочистване на мини, хуманитарна помощ, защита на околната среда, операции в подкрепа на мира под егидата на ООН и ОССЕ, както и посещения на добра воля. Въз основа на споразумение между шестте черноморски държави, подписано на 2 април 2001 г. и влязло в сила през септември същата година, е създадена многонационална военноморска флота под името Работни сили за военноморско сътрудничество в Черноморския регион, чието командване се сменя на всеки шест месеца по споразумение между страните. Флотата се активира за провеждане на ежегодни учения „Черноморско партньорство“. Така организираното военноморско сътрудничество в Черно море безспорно е от полза за всички участващи страни със съвместните форуми, размяната на информация, консултациите, обмяната на опит, разработването на общи принципи и процедури за действие в критични ситуации, модернизирането на националните системи за управление и свръзка. Но се появяват нови трудности пред сътрудничеството в тази област: преструктурирането на политическото пространство след Студената война, довело до нарастване броя на черноморските държави, някои от които са в изострени отношения помежду си; основното преразглеждане на политиката на всички политически актьори в разширеното Черноморско пространство и адаптирането им към новата обстановка; заинтересоваността на повече междудържавни организации от голямата геополитическа игра в субрегиона (многонационални учения за поддържане на мира, спасително-издирвателни, хуманитарни, блокадни и евакуационни операции се провеждат също под егидата на ООН, ОССЕ и НАТО); натискът на САЩ за преразглеждане на Конвенцията от Монтрьо (1936 г.) за статута на Черноморските проливи, за да отпаднат ограничителните срокове за пребиваване на чуждестранни военни кораби в акваторията на Черно море; нарастването на военноморските сили на държавите в Черно море; сниженият контрол върху националните водни пространства и въздушното пространство над тях; рязко увеличеният брой на корабособствениците, които не винаги спазват международните норми; едностранните действия в разрез с международни договори. Всичко това не може да не рефлектира върху степента на доверие между страните на ОЧИС и върху ефективността на военноморското сътрудничество между тях.

Още по-проблематично протича сътрудничеството в политическата област. Наистина е преодоляна политическата конфронтация в субрегиона от миналото, когато Гърция и Турция членуват в НАТО, България и Румъния – в Организацията на Варшавския договор, Югославия – в Движението на необвързаните държави, а

Албания е самоизолирана от света. Но напредъкът в сравнение с противопоставянето от миналото се дължи не толкова на ОЧИС, колкото на други международни организации. Всички държави от региона стават членове на ООН, на ОССЕ и на Съвета на Европа (СЕ), всички те се включват в Инициативата на НАТО „Партньорство за мир". Някои държави се присъединяват към ЕС (България и Румъния), други са в процес на предприсъединителни преговори (Турция), трети имат Споразумение за стабилизиране и асоцииране към ЕС (Албания), четвърти постигат споразумения за сътрудничество и партньорство с ЕС (Русия и Украйна), пети договарят двустранен план за действие с ЕС (Грузия), а шести са в процес на преговори за постигане на Европейско споразумение за стабилизиране и асоцииране към Европейския съюз (Сърбия). Приобщаването на страните от субрегиона към трансформиращите се след Студената война най-авторитетни западни структури спомага за намаляване влиянието на дестабилизиращите фактори и на военния риск, за укрепване на сигурността, за напредък в междудържавните отношения. Противоречията в Черноморската зона са донякъде притъпени, без обаче да са решени. В опита за установяване на „нов световен ред" се наблюдава „нов световен хаос". Каспийско-Черноморско-Източносредиземноморският ареал е наистина включен в световната политика, но и в оформящите се нови конкурентни военнополитически структури: Турция, Гърция, България и Румъния са договорно обвързани с НАТО; последните три страни обаче са съставна част от Европейските сили за бързо реагиране по споразумение между тях и Кипър от 13 ноември 2006 г.; Русия и Армения са членки на Организацията на Договора за колективна сигурност на част от бившите съветски републики от 2 април 1999 година. Новите страни-членки на ЕС въвеждат визов режим, който затруднява международните пътувания на гражданите от страните, намиращи се извън Обединена Европа. Множат се политическите играчи в субрегиона, като разширяването на броя на държавите без излаз на Черно море усложнява разрешаването на проблемите. Наблюдава се изостряне на междурелигиозни, междуетнически, междукланови и социални противоречия. Към тлеещите огнища на стари конфликти се прибавят нови. Етническото противопоставяне, националната вражда, религиозният фанатизъм и ширещата се мизерия постоянно възпроизвеждат радикализъм, възпламеняващ локални военни конфликти. Възникват редица противоречия вътре в ОЧИС по отношение на югоембаргото, операциите на НАТО на Балканите, наименованието на държавата Македония, понятието „агресивен сепаратизъм", границите на континенталния шелф, принципите на корабоплаването, и прочее. Върху двустранните отношения между държавите-членки на ОЧИС тежат неразрешени чувствителни проблеми: латентният конфликт между Турция и Гърция по Кипърския въпрос, за ширината на териториалните води в Егейско море и на националните въздушни пространства, за статута на няколко острова в източната част на Егея, за суверенните права по Егейския континентален шелф; взаимните териториални претенции между Албания и Гърция; турското толериране на мюсюлманската общност в Сърбия; изкушението на Анкара да се намесва във вътрешните работи на България чрез насърчаване на „изборния туризъм" на преселилите се в Турция български турци; спорът между Албания и Сърбия за статута

на Косово, едностранно обявило своята независимост; противоречията между Атина и София в третирането на помаците; представянето на българското малцинство в Западните покрайнини от Белград за шопи със сръбско потекло; претенциите на Румъния за „връщане“ на Южна Добруджа; спорът между Русия и Украйна за Черноморския флот и принадлежността на полуостров Крим; конфликтът между Азербайджан и Армения, които безконтролно се въоръжават, за Нагорни Карабах и заобикалящите го шест азербайджански провинции; острият спор между Грузия и Русия за Абхазия и Южна Осетия; руският сепаратизъм в Приднестровието на Молдова. Тлеещите вражди между страните-членки на ОЧИС са прераствали неедноkратно във военни стълкновения. Поради отказа на Анкара да се разграничи от геноцида на Османската империя спрямо арменците през 1894-1897 и 1915-1916 г. Турция и Армения не поддържат дипломатически отношения. Нямат дипломатически отношения помежду си и Азербайджан и Армения заради предявените след Студената война взаимни териториални претенции. В голям проблем се превръща принизеният държавен контрол в области, претендиращи за независимост: Международната агенция по атомна енергия (МАГАТЕ) предупреждава за изтичане от автономната република Абхазия на малки ядрени компоненти, които биха могли да бъдат използвани за производството на т.нар. „мръсни бомби“, а проведеният през март 2007 г. съдебен процес в Италия за трафик на хора изнася тревожни данни за дейността на косовската мафия. При това незадоволително състояние на политическите отношения процесът на консолидация на ОЧИС няма как да бъде завършен. Чувства се и недостатъчната заинтересованост към ЧИС от страна на самите държави-членки. Някои, като България, Румъния и Украйна, скланят да участват в нея без охота. България и Гърция първоначално се дистанцират от парламентарното сътрудничество. Азербайджан отказва да председателства ЧИС (1998 г.), макар да разчита най-вече на Турция, на която гледа като на свой нов покровител. Самата Турция се стреми чрез своята инициатива да разшири влиянието си в субрегиона.

Има и друг сериозен проблем – появяват се различни конфигурации за сътрудничество, включващи само част от обвързаните с ОЧИС държави. Още от самото начало се оформя резонната група на шестте черноморски държави, подписали през 1992 г. в Букурещ Конвенция за защита на Черно море от замърсяване (влязла в сила през 1994 г.) и допълнителни протоколи към нея. Въз основа на нея през май 1995 г. е създадена Комисия за опазване на Черно море от замърсяване (Черноморска комисия). През октомври 1996 г. е приет подготвеният от нея Стратегически план за действие за възстановяване и опазване на Черно море. Стартиралият през 1999 г. проект за мониторинг на опасностите за екосистемата на Черно море се осъществява с участието и на Програмата за развитие на ООН, НАТО и Европейския съюз. От октомври 2000 г. в Истанбул започва да действа постоянен Секретариат на шестте черноморски държави, който се заема с координиране на изпълнението на приетия през същата година Авариен план за Черно море. Секретариатът установява сътрудничество с учредената през 1998 г. Черноморската мрежа на неправителствените организации, която получава статут на наблюдател в Черноморската комисия (2001 г.)[16].

Друга конфигурация в региона е създадена през 1997 г. с подкрепата на САЩ – Групата ГУАМ, съставена от опозицията на Русия в ОНД: Грузия, Украйна, Азербайджан и Молдова, която от 1999 г. провежда институционизирани срещи. С присъединяването на Узбекистан групата получава вида на ГУУАМ, но под въздействието на Русия Узбекистан впоследствие се оттегля. Срещата на върха (Киев, 23 март 2006 г.) създава Организация за демокрация и икономическо развитие – ГУАМ, с приоритетни области на сътрудничеството енергийната сигурност, създаването на зона за свободна търговия и подкрепата на демокрацията в региона. Последната Среща на страните от ГУАМ (Баку, средата на юни 2007 г.), на която присъстват също Румъния, Литва и Полша, решава да увеличи с общи усилия превоза на нефт от Каспийско море за Европа, заобикаляйки Русия. В политическото пространство присъства и друга конфигурация – създаденият по предложение на Румъния Черноморски форум за сътрудничество и диалог (2006 г.), в който участват Азербайджан, Армения, Грузия, Молдова, Румъния и Украйна, а като наблюдатели – България, Турция, САЩ и Европейския съюз. По такъв начин сътрудничеството съжителства с конкуренцията, партньорството – с противоборството, сплотяването – с разединението.

Откритите проблеми в региона не позволяват да се осъществи модернизиране на индустриалния туризъм в съответствие с Международния туристически кодекс, да се използват големите възможности на Каспийско-Черноморско-Източносредиземноморския ареал за опознавателен, ловно-рибарски, ловен, спортен, селски, лечебен, сакрален и екотуризъм.

Така и до ден-днешен разширената Черноморска зона си остава иманентно нестабилно геополитическо пространство. Затова не се очертава осезаем напредък в една от основните цели на ОЧИС – да създаде условия за активизиране на инвестиционния процес в субрегиона. По-непосредствено към тази цел се пристъпва едва през 1999 г., но поради ограничения капитал на Черноморската банка за търговия и развитие се разчита главно на други международни финансови институции. Почти всичко още е в сферата на проектите, често не подкрепени от необходимите ресурси за тяхната реализация, което крие риска те да останат само на хартия и да донесат предимно разочарования.

Общата неудовлетвореност от реалните резултати от функционирането на ОЧИС дава основания на мнозина анализатори да наричат организацията „пазар за приказване“ без значим принос за регионалното сътрудничество и особена роля в европейската интеграция.

Досегашната дейност на ОЧИС наистина намира израз предимно в огромен брой организирани международни експертни обсъждания, бизнессрещи, семинари, научни конференции, форуми на неправителствени организации. Поставено е началото на свикването на неформални срещи на министрите на вътрешните работи (от 2006 г.) и на министрите на културата (от 2007 г.). Полагат се усилия вниманието на обществеността в страните-членки на ОЧИС да бъде привлечено към общата заинтересованост от задълбочаване на Черноморското сътрудничество: по решение на шестте черноморски страни от ЧИС от 1996 г. 31 октомври се отбелязва като Ден

на Черно море; изградена е Черноморска университетска мрежа (1998 г.), обединяваща 100 висши училища от региона, която от 2000 г. провежда свои международни конгреси; междувременно се появява международната неправителствена организация Черноморско-Каспийски консорциум за демократичен контрол (1999 г.); от 2000 г. се организират годишни срещи на черноморските столици; по решение на Съвета на министрите на външните работи от 2004 г. датата на подписването на Босфорската декларация (25 юни) започва да се чества като Ден на ЧИС; Черноморската банка за търговия и развитие започва да организира на 2 юни Ден на черноморския бизнес; провеждат се годишни срещи на учените от субрегиона; организирани са Първите черноморски игри в турския град Трабзон (2–7 юли 2007 г.). Подкрепа за регионалното сътрудничество оказват още Асоциацията на пристанищата на Черно и Азовско море, Асоциацията на черноморските корабостроители, Черноморската международна асоциация на притежателите на плавателни съдове, Съюзът на международните пътнотранспортни асоциации в региона на ОЧИС, Асоциацията на черноморските градове, Съветът на адвокатските колегии на черноморските страни, Екологичната група за черноморско сътрудничество и други структури на гражданското общество.

В рамките на ОЧИС са сключени редица многостранни споразумения: за сътрудничество в борбата със замърсяването на Черно море с нефт и други вредни вещества при аварийни ситуации; за сътрудничество в борбата с тероризма и организираната престъпност; за сътрудничество в борбата с престъпността; за взаимно признаване на дипломи, сертификати и други документи за квалификация; за сътрудничество в спешната помощ при природни бедствия; и други. По-значим напредък при общите договорености в рамките на ОЧИС е постигнат едва с трансформирането на регионалната инициативата за ЧИС в международна организация. В Баку е сключена многостранна спогодба за транспорт (8 септември 1998 г.). На 1 юли 1999 г. в Тбилиси е подписан Меморандум за разбирателство за развитие на Черноморската общоевропейска транспортна област (в сила от 3 май 2004 г.), а в Москва – Меморандум за сътрудничество в областта на пощенските услуги (октомври 2005 г.).

От 2006 г. ОЧИС провежда учения за оказване на помощ при извънредни ситуации. Създадена е мрежа за връзка, осъществяваща обмен на информация за всички форми на престъпността (март 2007 г.).

Самата ОЧИС трудно прикрива слабата ефективност от своята дейност. Характерна в това отношение е декларацията „След десет години сътрудничество и напредък“, приета от Срещата на върха (Истанбул, 25 юни 2002 г.), в която преобладават юбилейно завишените оценки. Твърде се, че ОЧИС „доказа своята ценност като форум на доверие, разбирателство и сътрудничество“, „развива по-добро разбирателство между цивилизациите“ и е „многообещаваща и динамична организация“, която има геополитическото предимство на разположението на субрегиона „в сърцето на Евразия“[17]. Според документа „общите ни ценности и интереси“ придвижват страните-членки „по-плътно към откритост и икономическа интеграция“. Като реални постижения на Организацията са изтъкнати обаче само приетата наскоро преди това Икономическа програма на ОЧИС и учреденият във връзка с нея Фонд за

предпроектни проучвания на базата на доброволни вноски. Под натиска на очевидните факти лидерите на черноморските държави са принудени да отбележат, че „всеки спор или конфликт пречи на сътрудничеството“, като се обявяват за разрешаване на проблемите въз основа на международното право. Декларацията акцентира върху борбата с тероризма като акт на солидарност на ОЧИС с атентатите в САЩ от 11 септември 2001 година.

* * *

Много от проблемите на ЧИС произтичат от спецификата на времето, в което то възниква и се развива. Това време е преходно както за международните отношения като цяло, така и за субрегиона в частност. Ялтенската система е вече изхвърлена на бунището на историята, но тя няма още свой наследник[18]. Новата система в Черноморието е в момент на изграждане. Главна роля в този процес играят великите световни сили САЩ, ЕС и Русия. Поддържаща – регионалните сили Турция и Украйна – държавата, отказала се от ядрения си статут (1994 г.), но имаща предимството на страната с най-дълга брегова линия по Черно море. Чуват се гласовете на останалите страни от субрегиона. Силно нараства интересът към ОЧИС на държави от Европа, Азия, Африка, Северна и Южна Америка, а също на редица международни организации и финансови институции. Наблюдава се изключителен динамизъм в играта на политическите актьори.

Първоначално най-обвързаната с ЧИС велика сила са САЩ, които разглеждат Каспийско-Черноморския район като „стратегически коридор“ за доставка на жизнено необходими суровини, „ограничител“ на черноморската политика на Русия и „цивилизационна преграда“ пред т.нар. „Голям Близък изток“. Чрез повишената си дипломатическа, политическа и икономическа активност в Черноморието след Студената война, САЩ поощряват всячески основния си стратегически съюзник в субрегиона след Втората световна война – Турция. Американското застъпничество обяснява впрочем и присъствието в ЧИС на твърде отдалечената от Черноморието Албания – страна с преобладаващо ислямско население, станала втората след Турция европейска държава – членка на Организацията ислямска конференция (декември 1992 г.). На колебаещите се страни, като Румъния и България, е оказан силен натиск да откликнат на турската инициатива въпреки своята воля под въздействието на нетърпящия възражения аргумент, че тяхното бъдещо приобщаване към западните структури ще се намира в пряка зависимост от участието им в Черноморското сътрудничество. Като лидер на НАТО, САЩ превръщат Черноморието и във важна съставна част от стратегията за разширяване на Алианса на Изток. Затова още с лансирането на турската инициатива Белият дом обявява готовност да инвестира 40 млн. долара за изграждане на Черноморска икономическа зона. Така още с раждането си ЧИС се превръща в обект на икономически, военни и политически цели на единствената мегасила в света. Макар да са разположени на другия край на света, САЩ обявяват през 90-те години за зона на „американските жизнени интереси“ първоначално Каспийския, а впоследствие и Балканския регион. По повод Срещата на върха на ОССЕ в Истанбул (1999 г.) Държавният департамент излиза със заявление за необ-

ходимостта от укрепване на позициите на САЩ и Турция в Черноморското пространство за сметка на тези на Русия. Администрацията на Буш-младши се ориентира към „прокарване на американските интереси“ в Каспийско-Черноморския район с включване към американо-турското стратегическо сътрудничество на т.нар. „Голям Кавказ“. След атентатите в Ню Йорк и Вашингтон от 11 септември 2001 г. САЩ се преориентират към активизиране на транзитните доставки на енергоносители от страни, разположени извън района на Персийския залив, които не членуват в Организацията на държавите производителки на петрол[19]. Договорените т. нар. „съвместни военни съоръжения“ с Румъния (2005 г.) и с България (2006 г.) са разположени в близост до Бургас и Констанца, т. е. съвпадат с началните пунктове на проектираните терминали на петролопроводите Бургас –Вльора и Констанца – Триест. Насърчавайки амбициите на своя фаворит (Турция) и центробежните сили в ОНД, оказвайки натиск върху други страни, САЩ пораждат усещането, че държавите от субрегиона могат да се окажат отново в положението на миналото, когато обслужваха друга суперсила далеч не винаги в съответствие с националните си интереси.

Основен рупор в европейската политика на САЩ след Втората световна война е НАТО, получила достъп до Черно море още с първото си разширение (1952 г.) с приемането на Турция. Едновременно в НАТО е включен и другият важен играч в днешното Черноморско сътрудничество – Гърция. След победата в Студената война НАТО е принудена да се съобразява с амбицията на ЕО да играе водеща роля в регулирането на откритите проблеми в Стария свят. Скоро обаче, възползвайки се ловко от неспособността на ЕС да спре кръвопролитията в бивша Югославия, президентът на САЩ Бил Клинтън дава указания (юли 1994 г.) „да се утвърждава ключовата роля на НАТО в Европа след Студената война“[20]. През същата година по инициатива на Вашингтон НАТО лансира Програмата „Партньорство за мир“, в която се включват постепенно 28 европейски държави, които не членуват в Алианса, но желаят да си сътрудничат с него, между които са присъединилите се още през 1994 г. всички девет нови демокрации, участващи в Черноморското сътрудничество. Повечето от тях се устремяват към членство в НАТО: България и Румъния (приети през 2004 г.), Албания (депозирала молба за членство още през 1992 г. и получила покана за предприсъединителни преговори през април 2008 г.), Азербайджан, Грузия, Молдова и Украйна (декларирали намерения за присъединяване). В рамките на своята Концепция за стратегическа сигурност НАТО дава ход в Черноморския регион на антитерористичната програма „Активни усилия“, разчитайки на страните-членки на Алианса (особено на Турция, България и Румъния) и подкрепата на Грузия и Украйна. Амбициите на САЩ и НАТО личат най-вече от т. нар. „Евроатлантическа стратегия за Черноморския регион“, представена през януари 2006 г. в Букурещ от американския Институт за национални стратегически изследвания. Засилването на позициите на НАТО в Югоизточна Европа безспорно укрепва влиянието на САЩ в Каспийско-Черноморско-Източносредиземноморския ареал.

Отпор на налагащата се американска доминация в разширения Черноморски район дава не Русия, както очакват мнозина, а Гърция, обезпокоена от растящата

международна тежест на Анкара – фаворит на Вашингтон и традиционен съперник на Атина. Още през 1994 г. две големи гръцки промишлени групировки лансират пред Русия и България проект за изграждане на нефтопровод Новорусийск – Бургас – Александруполис като заключителна отсечка на експортния тръбопровод Баку – Новоросийск, която да заобикаля Турция и да реализира предимството на пряк достъп от Черно до Средиземно море[21].

Политическата воля на Гърция да не допусне Турция да монополизира маршрутите на нефтопроводите от Каспийския басейн през затвореното Черно море към отвореното Средиземно море сякаш пробужда дремещата зимния си сън „руска мечка". От средата на 90-те години Русия започва да преодолява всеобхватната криза, в която изпада след разпадането на съветската империя, възвръща самочувствието си на реална велика сила, осъзнава огромните резерви на своите безпрецедентни природни ресурси, преоткрива уникалните си възможности на самостоятелен евразийски геополитически играч и активизира външната си политика. Същевременно западният свят осъзнава ефимерността на надеждите си за разчленяване на Руската федерация и надделелият политически реализъм постепенно легитимира руския фактор в общоевропейската политика. През 1994 г. Русия е включена в Контактната група за бивша Югославия, НАТО установява специално сътрудничество с Руската федерация, а ЕС подписва Споразумение за сътрудничество и партньорство с Русия, включващо и механизъм за политически диалог (влязло в сила на 1 декември 1997 г.). През 1995 г. Западноевропейският съюз установява постоянно сътрудничество с Русия, а по настояване на Москва СССЕ е трансформирана в Организация за сигурност и сътрудничество в Европа. Следва приемането на Русия в Съвета на Европа (1996 г.). От 1998 г. започват да се провеждат редовни срещи на върха между Франция, Германия и Русия за координиране на външната политика на трите сили (през 2005 г. този формат е разширен с включването на Испания). Шокиран от предприетите по инициатива на Вашингтон бомбардировки на НАТО над остатъчна Югославия без мандат на Съвета за сигурност на ООН и в противоречие със самия Северноатлантически договор, ЕС подписва Обща стратегия с Русия (юни 1999 г.), която реабилитира окончателно руския фактор в европейската политика (Общата стратегия си поставя за перспективна цел изграждане на зона за свободна търговия между ЕС и Руската федерация).

Оглавяването на Русия от Владимир Путин в края на 1999 г. превръща Кремъл в солиден и предсказуем геополитически играч, получил световно признание с учредяването на Съвет НАТО – Русия (28 май 2002 г.), трансформирането на Групата на най-развитите индустриални държави (Г-7) в Г-8 с включването на Русия (юни 2002 г.) и създаването на Постоянен съвет ЕС – Русия (2004 г.). Русия излиза на първо място в света по износ на оръжие (2004 г.) и на диаманти (2005 г.). Използвайки все по-настойчиво голямото си предимство на страната с най-големи запаси от нефт и природен газ в света (което дава основания на анализаторите да я характеризират като „енергийната суперсила на XXI век"), Русия заема първо място в света по производство на нефт (2006 г.). През юни 2006 г. президентът Путин заявява, че валутните резерви

на Русия достигат размера на външния й дълг и тя вече не се нуждае от международна финансова помощ. Естествено, стабилизирането на Русия стимулира центростремителните сили в ОНД, към която е приобщена и Грузия, макар да продължават да се изявяват и центробежните сили, изпитващи опасения от неизживените имперски инстинкти на Кремъл. Самоувереното завръщане на Русия в геополитическата игра засилва влиянието ѝ в православните страни, към които принадлежат повечето държави от Черноморското сътрудничество.

Показателно за повишения интерес на Русия към региона е изявлението на президента Владимир Путин, направено пред журналисти непосредствено след юбилейната Среща на върха на ОЧИС в Истанбул (25 юни 2007 г.). Балканите и Черно море, заявява той, „винаги са били от особен интерес за нас. И е съвсем естествено възраждаща се Русия да се върне тук." Руската активност в региона обаче е възпрепятствана от сериозни ограничители: след разпадането на СССР руската черноморска брегова линия е сведена до участъка между Анапа и Адлер; през 2017 г. изтича 20-годишният срок за поддържане в украинския град Севастопол на руски военни кораби и бойна авиация, чиято численост е съпоставима с поддържаните от Турция в Черно море сили; Русия е единствената държава от ОЧИС, която не се стреми към Обединена Европа.

Черноморското сътрудничество попада от самото му начало в полезрението на една новопоявяваща се глобална сила – Европейският съюз. Намиращата се в състояние на преобразуване в Съюз ЕО не е очарована от идеята маршрутът на проектираните нефтени и газови доставки от Каспийско море на Запад да минава само през Турция, поради което налага включването на свой участник в сложната геополитическа игра – отдалечената от Черноморския басейн Гърция – единствената държава от учредителките на ЧИС, членуваща в Общността. Не случайно по време на подписването на учредителната Босфорска декларация гръцкият премиер Константинос Мицотакис подчертава: „Участието на Гърция, която е членка на Европейската общност, в Черноморското икономическо сътрудничество символизира интереса на Обединена Европа към нашата инициатива"[22]. Възможностите за въздействие на ЕС в Каспийско-Черноморско-Източносредиземноморския ареал се разширяват с нарастването на притегателната сила на Съюза за страните от Черноморското сътрудничество. Стремежът на Румъния и България към участие в европейската интеграция е насърчен своевременно със сключването на Европейски споразумения за асоцииране към ЕС (съответно през 1992 и 1993 г.), с които двете черноморски страни поемат определени международноправни задължения. Обезпокоена от намесата на САЩ във войната в Босна и бомбардирането на сръбските позиции там без санкция на Съвета за сигурност на ООН (1995 г.), ЕК публикува доклад „Дневен ред 2000: за по-укрепнал и разширен Съюз" (1997 г.), в който лансира Инициативата „Партньорство за присъединяване", целяща ускоряване на подготовката за разширяване на Съюза на Изток. В доклада се заявява намерение за развитие на нова регионална стратегия на ЕС за сътрудничество със страните от ЧИС (при изреждането им липсва само намиращата се тогава в тежка криза на държавността Албания) и готовност за сътрудничество в

областта на транспорта, енергийните и телекомуникационни мрежи, търговията, екологията, външните и вътрешните работи, като се допуска възможността ЕК да стане наблюдател в черноморската организация. Във връзка с тази инициатива ЕК излиза с официално Съобщение до ЧИС (14 ноември 1997 г.), с което уведомява, че ще насърчава Черноморското сътрудничество. Важна стъпка в тази посока е подписването на Споразумение за партньорство и сътрудничество между ЕС и Украйна (1998 г.).

Амбицията на ЕС за чувствително разширяване на европейския интеграционен процес е подкрепена активно от СЕ, приел Програма за по-активна интеграция на регионите в Европа (8 септември 2000 г.), включително Черноморския. Офертата на ЕС е приета с още по-голяма охота от европейските регионални организации, манифестирана красноречиво по време на проведената в Ялта международна конференция „Балто-Черноморското сътрудничество: към интегрирана Европа от 21-ви век без разделителни линии“ (10–11 септември 1999 г.) и особено на Балто-Черноморската среща на върха (Ялта, 4–5 септември 2001 г.). В тази нова обстановка ОЧИС излиза с Платформа за сътрудничество с Европейския съюз (април 1999 г.), в която предлага възможни варианти на сътрудничество между двете организации и кани ЕК да стане наблюдател в черноморската организация.

Но едва след поредната американска арогантна намеса на Балканите (по повод събитията в Косово през 1999 г.), ЕС поглежда на полуострова за първи път като на част от Стария свят и осъзнава, че регионът се оказва брънка от тъй желаното възстановяване на историческия „Велик път на коприната“ от Китай за Европа. Разделяйки се с изтъркания рефрен, че всеки опит за европеизация на Балканите ще доведе до балканизация на Европа, ЕС започва предприсъединителни преговори с България и с Румъния (2000 г.). На основно преразглеждане е подложено и отношението на Обединена Европа към ислямска Турция. На желанието на Турция за членство в ЕС започва да се гледа като на възможност да се подкрепят усилията на Анкара за демократизиране на страната и за утвърждаване на светските устои на държавността, да се намали американското влияние над Турция, да се разреши Кипърския проблем, да се притъпи острота на гръцко-турските противоречия, да се издигне преграда пред проникващия в Европа ислямски фундаментализъм, пък и да се докаже по един много убедителен начин, че ЕС е наистина единствената в света интеграционна общност, издигнала се над религиозната универсалност. Така, след дълги отлагания, в края на 1999 г. е приета молбата на Турция от 1987 г. за присъединяване. Порасналата притегателна сила на ЕС за държавите от Югоизточна Европа разкрива по-широки възможности за влияние и върху всички други участници в Черноморското сътрудничество. Наред с развитието на партньорството и сътрудничеството на ЕС с Русия и Украйна, активно е насърчено желанието на Азербайджан, Албания, Армения, Грузия и Молдова, а също на Сърбия, за приобщаване към европейския интеграционен процес. Сключено е Европейско споразумение за стабилизиране и асоцииране към ЕС с кандидатстващата за членство в ОЧИС Македония (2001 г.). Порасналият интерес на ЕС към Югоизточна Европа личи от Доклада на ЕК за сътрудничество относно околната среда в региона на Дунав – Черно море (30 октомври 2001 г.) и създадената

от нея през март 2002 г. Работна група за региона на Дунав и Черно море, на която е възложено да подготви платформа за сътрудничество при защитата на водните екосистеми в разширената Черноморска област[23]. По такъв начин, в резултат на очертаващия се в началото на XXI в. консенсус между държавите-членки за европейското бъдеще на региона, ОЧИС започва официално, ясно и категорично да се самоопределя като съставна част на европейския интеграционен процес. Приетата от Срещата на върха в Истанбул (25 юни 2002 г.) декларация изразява общата позиция, че „страните-членки на ЧИС придават голямо значение на своята политика за изграждане на реални връзки с ЕС", по повод на която декларират политическата си воля за предприемане на „конкретни стъпки" за усилване на сътрудничеството с Европейския съюз.

Скоро обаче външнополитическата ориентация на ЕС е подложена на основно преразглеждане, предизвикано от приетата от САЩ през септември 2002 г. нова Стратегия за националната сигурност, акцентираща върху предварителни военни действия по света, а също от американската война в Ирак без мандат на Съвета за сигурност на ООН и без санкция на НАТО (2003 г.) – международен акт, изтънил трансатлантическите отношения до скъсване[24]. След широка дискусия, включително по интернет, е разработена първата Стратегия по сигурността на ЕС, приета през декември 2003 година. Тя е базирана на убеждението за необходимостта от укрепване на многополюсната система и за липсата на военно решение на борбата с тероризма. Предотвратяването на заплахите за световния мир изисква, се подчертава в документа, не превантивни военни мерки, а добре функциониращи международни институции и укрепване ролята на ООН в гарантирането на световната сигурност. Сред най-важните елементи на стратегията е разширяването на европейската зона на сигурност до съседните на ЕС държави, в отношенията с които се търси не разделителна линия, а „привързаност"[25]. Междувременно ЕК излиза с послание „По-широка Европа – съседство: нова рамка за отношенията с нашите източни и южни съседи" (март 2003 г.), обосноваващо потребността от конструктивна политика на съседство. Гръцкото председателство на ЕС осигурява нейното приемане от Европейския съвет в Солун (16 юни 2003 г.), учредил във връзка с практическото й реализиране длъжността „специален представител на Европейския съюз за Южен Кавказ". През следващия месец ЕС създава „Финансов инструмент за съседство". Още в края на 2003 г., въз основа на първата си стратегия, ЕС дава старт на своята политика на съседство, страни по която стават Молдова и Украйна. Специфични нейни проекции са специалните двустранни споразумения с Албания, Сърбия и Турция, както и споразумението за партньорство и сътрудничество с Русия, съдържащо четири „пътни карти". Незабавно след Голямото си разширение (с присъединяването на осем нови демокрации от Централна и Източна Европа, Кипър и Малта на 1 май 2004 г.) ЕС пренася вниманието си към рисковите югоизточни райони на континента. Европейският съвет в Люксембург (юни 2004 г.) преименува новата си политика в Европейска политика на добросъседство, като включва в нея Азербайджан, Армения и Грузия. В рамките на политиката на добросъседство ЕС организира Донорска конференция за Южен Кавказ (юни 2004 г.) и

дава път за финансиране на свои инициативи за Черноморския регион: за Трансграничен газов и петролен транспорт към Европа, за Транспортен коридор Европа – Кавказ – Азия (ТРАСЕКА), за Дунавско-Черноморски сили за бързо реагиране при екологични катастрофи, за Паневропейско транспортно пространство. През 2005 г. Европейската банка за възстановяване и развитие инвестира 2.1 млрд. евро в Югоизточна Европа, Кавказ и Централна Азия и 1.1 млрд. евро в Русия срещу само 0.8 млрд. евро в осемте нови демокрации на самия Европейски съюз.

Подадената от Обединена Европа ръка дава тласък на проевропейските настроения сред народите на Европейския югоизток. Стремежът към обвързване на сътрудничеството в рамките на ОЧИС с европейската интеграция намира израз в приетата в Баку Декларация за развитие на транспортното сътрудничество в региона на Черно и Каспийско море (октомври 2003 г.), акцентираща върху подобряването на транспортните мрежи между отделните държави-членки и хармонизирането на националните законодателства с транспортното законодателство на Европейския съюз. С подкрепата на Международния център за черноморски изследвания в Атина гръцкият парламент организира парламентарна конференция на тема „По-широкият Черноморски район в новата европейска архитектура“ (8 април 2005 г.). Съветът на външните министри на ОЧИС в Комотини (23 април 2005 г.) създава специална експертна група за подготовка на доклад с подобрена версия на Платформата за сътрудничество между ОЧИС и ЕС от 1999 година. Премиерите на България и на Румъния излизат със съвместна декларация за засилено сътрудничество на ОЧИС с Европа (31 март 2005 г.). Турция успява да се пребори за започване на преговори за пълноправно членство в ЕС (3 октомври 2005 г.), макар и без гаранции за успешен завършек. Съветът на министрите на външните работи на ОЧИС в Кишинев (28 октомври 2005 г.) възлага на Гърция да лобира за подходящо регионално измерение на ЕС и приема по предложение на Румъния Декларация за укрепване на сътрудничеството с Европейския съюз. Конкретните предложения на Гърция са обсъдени на 26 януари 2006 г. в Брюксел от Работната група на ЕС за Източна Европа и Централна Азия. През март 2006 г. Международният център за черноморски изследвания в Атина излиза с доклад за възможностите на взаимодействието между ОЧИС и Европейския съюз.

Междувременно в рамките на Европейската политика на съседство са приети двустранни планове за действие на ЕС с Украйна и с Грузия. Четири страни-членки на ЕС (Естония, Латвия, Литва и Полша) и двете държави, подписали договор за членство в ЕС (България и Румъния), основават „Нова група на приятели на Грузия“ (началото на февруари 2005 г.) за подпомагане на присъединяването ѝ към НАТО и Европейския съюз. След „революцията на розите“ в Грузия (края на 2003 – началото на 2004 г.) и „оранжевата революция“ в Украйна (края на 2004 – началото на 2005 г.) Групата ГУАМ организира Среща на върха (април 2005 г.) с участието на лидерите на членките на ЕС Литва, Полша и Унгария, на намиращите се пред прага на Съюза България и Румъния, както и на представители на Европейската комисия. Стремящата се към ОЧИС Македония депозира през 2004 г. официална молба за членство в ЕС (приета

на 17 декември 2005 г.). Албания, България, Румъния и Сърбия се включват в Общоевропейското авиационно пространство (9 юни 2006 г.).

Увличането на всички държави от субрегиона (с изключение на Русия) в европейската интеграция поставя в центъра на дневния ред на XIV Среща на министрите на външните работи на страните от ОЧИС (Букурещ, 26 април 2006 г.) въпроса за установяване на прагматично сътрудничество на Организацията с Европейския съюз. За целта е внесена промяна в Устава на ОЧИС (2006 г.), с която Международният център за черноморски изследвания в Атина получава статут на организация от международен характер, за да се разкрие по-широк достъп до програми и фондове на Европейския съюз. Същият паневропейски смисъл има Декларацията за сътрудничество при опазване на река Дунав и Черно море, приета на Срещата на върха на 16-те черноморски и дунавски държави с участието на представител на ЕК (Букурещ, 23 февруари 2007 г.). С готовност ОЧИС и Дунавската комисия приемат за приоритетен издигнатия в средата на април 2007 г. проект на Икономическата комисия на ООН за Европа за изграждане на плавателен канал от Дунав през София за Бяло море.

Възможностите за въздействие на ЕС върху Каспийско-Черноморско-Източносредиземноморския ареал нарастват чувствително с по-нататъшното разширяване и задълбочаване на процеса на европейската интеграция. Политиката на Обединена Европа се ползва със солидната подкрепа на ЦЕФТА (регионална организация, подготвяща страните-кандидатки за пълноправно членство в ЕС), ЦЕИ (организация за сътрудничество между стари и нови демокрации), Дунавската комисия (почти всички участници в която са членки на ЕС), Пакта за стабилност в Югоизточна Европа (функциониращ под егидата на ОССЕ, но при водещата роля на ЕС)[26], Барселонския процес (в който наред с Гърция и Турция участват от 2004 г. подписалите договор за присъединяване към ЕС България и Румъния)[27], Европейската банка за възстановяване и развитие (51 процента от капитала на която се контролира от ЕС) и други надеждни организационни и финансови механизми.

Предизвикателството ОЧИС се появява в пълна мяра пред ЕС с абсорбирането на България и Румъния (1 януари 2007 г.), с което Обединена Европа овладява Западното Черноморие. И тъй като подготовката за интегрирането на тези две страни продължава от десетилетие и половина, Брюксел реагира своевременно и адекватно. Още в навечерието на приемането на България и Румъния, на 2 декември 2006 г., ЕК оповестява в специален документ, че възнамерява „да интензифицира регионалното сътрудничество на Изток на базата на съществуващите договорености с Черноморския регион". На 1 януари 2007 г. ЕС създава специален фонд – Европейски инструмент за съседство и партньорство, с бюджет 12 млрд. евро за финансовата рамка от 2007 до 2013 година. А на 11 април 2007 г. ЕК излиза с третата по ред европейска регионална инициатива (след Евро-Средиземноморската от 1995 г. и Северната, стартирала през 2001 г. по отношение на Баренцовия и Балтийския съвет) – за Евро-Черноморско партньорство, наречена „Черноморско взаимодействие". Документът започва с обосновка на необходимостта от нова регионална политика на ЕС: „На 1 януари 2007 г. две от страните от Черноморското крайбрежие, България и Румъния, се присъеди-

ниха към Европейския съюз. Повече от всякога благоденствието, стабилността и сигурността на нашите съседи около Черно море са обект на пряка загриженост от страна на ЕС.“ Напомня се, че повечето от държавите със статут на наблюдател в ОЧИС са членки на ЕС (Австрия, Германия, Италия, Полша, Словакия, Франция и Чехия), като се заявява, че ЕК ще подкрепи молбите на други страни-членки на ЕС за получаване на статут на наблюдатели в Черноморската организация. Дефинираната цел на оповестеното „Черноморско взаимодействие“ е активизиране на сътрудничеството вътре в ОЧИС, както и между района и Европейския съюз. Като особено важни за Черноморската зона задачи се сочат стабилизирането на региона чрез разрешаване на „замразените конфликти“ в него и задълбочаване на реформите в черноморските държави. За успешното реализиране на европейската инициатива се разчита най-вече на страните на ЕС в региона, но и на предприсъединителния процес с Турция, а също на стратегическото партньорство с Русия, макар тя да приема хладно „Черноморско взаимодействие“. Инициативата разкрива широки възможности за използване на програми на ЕС в много сфери: добро управление, свободно движение на хора и сигурност, енергетика, транспорт, околна среда, морска политика, риболов, търговия, изследователска дейност, образование, заетост, социални въпроси, наука и технологии. Наред с това, инициативата дава „зелена светлина“ на конкретна програма за Черноморско трансгранично сътрудничество за стимулиране на дейностите на гражданското общество в крайбрежните райони. От началото на следващата финансова рамка (от 2013 г.) ЕС предвижда да инвестира около един милиард евро по линия на Инициативата „Черноморско взаимодействие“. Официалното представяне на инициативата е съпроводено с искане ЕС да получи статут на наблюдател в Черноморската организация. Обосновката на инициативата на ЕК, дадена от еврокомисарят по външните отношения и политиката на съседство Бенита Фереро-Валднер, е кратка, ясна и убедителна: „С приемането на България и Румъния ЕС стана част от Черноморския регион.“ Значението, което ЕС отдава на новата си регионална инициатива е подчертано и от организираната от германското председателство международна конференция „Европейският съюз и Черноморското регионално сътрудничество“ (Берлин, 7–8 май 2007 г.). Конференцията обсъжда проблемите на сигурността, икономиката, транспорта, търговията, инвестициите, локалното и трансграничното сътрудничество. На нея е поставен въпросът за утвърждаване на демокрацията и в този контекст – за модерно разрешаване на замразените конфликти в региона. В последния ден на конференцията специалният представител на ЕС за Южен Кавказ Питър Семнеби лансира план за уреждане на конфликтите на територията на Грузия (Абхазия и Южна Осетия), разработен след консултации с всички заинтересовани столици, който предвижда постоянно спътниково наблюдение на нелегалния трафик с оръжие, мониторинг на граничните преходи и изпращане на умиротворителен контингент при съгласието на заинтересованите страни.

Респектиращото навлизане на ЕС в района се възприема повсеместно като начало на нов етап в развитието на Черноморското сътрудничество. Последвалият

развой на нещата подкрепя тази констатация. Шестнадесетата Среща на министрите на външните работи, проведена в Белград само седмица след обявяването на инициативата на ЕК (19 април 2007 г.), ориентира ОЧИС към активизиране на сътрудничеството с ЕС, ОССЕ и Организацията за икономическо сътрудничество и развитие. По време на срещата е подписан Меморандум за разбирателство по развитието на морските пътища в региона на Черно море и Меморандум за разбирателство по координиране на изграждането на Черноморски магистрален пръстен (7 500-километров крайбрежен магистрален път, който да свърже всички страни-членки на субрегионалната организация). А българското председателство на Парламентарната асамблея на ОЧИС веднага извежда европейските акценти в работата на този парламентарен форум – главните проблеми, с които се занимава сесията на Парламентарната асамблея на ОЧИС във Варна (13-14 юни 2007 г.) са активизиране на отношенията с ЕС и задълбочаване на взаимодействието с Европейския парламент.

Включването и на последните крайконтинентални морски басейни (Черно и Каспийско море) в сферата на интересите на ЕС разчиства пътя за изработване на обща европейска морска политика. Още на 7 юни 2006 г. ЕК публикува Зелена книга „Към бъдещата морска политика на Съюза: Един европейски поглед към океаните и моретата“ с приложен подробен въпросник за попълване от държавите-членки до 30 юни 2007 година. Целта е да се подготви Бяла книга за морската политика на ЕС[28], в която разширеният Каспийско-Черноморско-Източносредиземноморски ареал се очаква да получи за първи път своето достойно място в политиката на Обединена Европа. За нарастващото внимание на ЕС към този район свидетелстват и заделените 17 млн. евро от Финансовия инструмент за съседство за периода 2007–2013 г., предназначени за крайбрежните райони на шестте черноморски държави и цялата територия на Азербайджан, Армения, Грузия и Молдова.

* * *

Като органична съставна част от Черноморския пъзел България не може да остане безучастна към Черноморското икономическо сътрудничество. Първоначално тя се отнася резервирано към инициативата. Президентът д-р Желю Желев официално изразява опасения, че чрез нея Турция се стреми да доминира в региона и да изгражда конкурентен на ЕО нов Общ пазар. Но „Програмата Ричард Ран“ на САЩ успява да внуши на проамерикански настроеното правителство на СДС начело с Филип Димитров, управляващо с мандата на ДПС, изгодата от участието на страната в проектираната „миниикономическа зона“ и да осигури включването на България в инициативата на Анкара. И след това вещи познавачи на региона предупреждават в своите анализи, че Турция се стреми чрез ЧИС да притиска ЕС за приемане на турската молба за членство в Съюза, което може да създаде проблеми пред европейската интеграция на България[29]. Влизайки в нея, България не храни големи надежди и нееднократно дава ясно да се разбере това. Само тя и Гърция не участват в срещите на парламентаристите на страните от Черноморското икономическо сътрудничество. Резервираността преобладава в медиите[30] и в научните среди[31]. Традиционните Варненски международни научни конференции, посветени на екологията, икономи-

ката, техниката и жизнената среда в Черноморския регион оставят ЧИС без внимание през първата половина на 90-те години[32]. Открито се обосновава „безперспективността" на ЧИС, което се преценява като „принудителен брак за България, който не ѝ обещава нищо добро" и се пророкува, че то „ще съществува по-скоро на книга, отколкото реално"[33]. Издигната е дори алтернативна идея за създаване на „асоциация за свободна търговия" като временно образование с 15–20-годишен срок до интегрирането на черноморските държави в Европейската общност[34]. Малцина са анализаторите, които преценяват еднозначно положително инициативата за ЧИС, виждайки в нея възможност за търсене на изход от рецесията в началото на 90-те години, за насърчаване на ориентацията на новите демокрации към пазарна икономика, за осъзнаване на взаимната зависимост на страните от субрегиона, за тяхното отваряне и адаптирането им към световната икономика, за привличане на чуждестранни инвестиции при по-пълното използване на ресурсите, технологичното обновление на производството и осъществяването на многостранни проекти[35].

С прохождането на Черноморското сътрудничество нагласите в България по отношение на ЧИС започват да се променят. По време на първото българско председателство на ЧИС в изпълнение на решение на коалиционното правителство на проф. Любен Беров (управляващо отново с мандата на ДПС) БАН организира международна научна конференция на тема „Перспективи на Черноморското икономическо сътрудничество" (Варна, 3-5 октомври 1993 г.) с участието на близо осемдесет представители на научни, обществени, политически и държавни организации от седем страни[36]. След присъединяването на България към Инициативата „Партньорство за мир" на НАТО, по време на служебния кабинет на Ренета Инджова, Българското черноморско дружество организира Международен симпозиум „Балканите и Черноморският регион: политическо и икономическо развитие и перспективи" (София, 13–15 октомври 1994 г.), в работата на който участват секретарят на Секретариата на ЧИС и сто учени, експерти и политици от десет страни. Изнесените над тридесет доклада в три тематични направления (геостратегически аспекти, сътрудничество и противоречия, икономическа и финансова политика) са проникнати от послания към държавниците за нов тип политически реализъм и нов тип бизнесмислене. Издигнати са предложения за създаване на неправителствен Координационен комитет за сътрудничество и на Научен център за изследване, информация и анализи на Балкано-Черноморския регион в София[37]. По време на „кабинета Виденов" се появява международната неправителствена организация Съдружие на черноморските култури (1995 г.), учредена по българското национално законодателство[38].

Рязко повишаване на интереса на София към ЧИС се забелязва през 1997 г. във връзка с молбата на България за членство в НАТО, депозирана от служебното правителство на Стефан Софиянски, установяването на самостоятелното управление на СДС, поставил под свой контрол всички държавни институции, и решението регионалната икономическа инициатива ЧИС да бъде трансформирана в пълноценна международна организация. Повторното поставяне на българската външна политика в американски контекст активизира ролята ѝ в Черноморското сътрудничество.

Останала единствената страна, непредставена в Парламентарната асамблея на ЧИС, България решава да се включи в парламентарното му измерение (юни 1997 г.). Същевременно правителството на Иван Костов се опитва да не допусне повторното сближаване с Анкара да накърни българския национален интерес. Именно България се изявява като един от главните опоненти на Турция по време на дебата за военноморското сътрудничество, проведен на Втората среща на командващите военноморските сили в Черноморския регион (Варна, началото на 1998 г.). На турското предложение за създаване на многонационални военни формирования в Черноморския регион като предпоставка за разширяване на доверието между държавите България издига алтернативната идея за ежегодно активиране на временно военноморско формирование за обмяна на опит[39], което впрочем е прието впоследствие и се превръща в практика. Веднага след договарянето на Устава на ОЧИС от министрите на външните работи (Ереван, 30 април 1998 г.) България се възползва от отказа на Азербайджан да поеме председателството на ЧИС, за да се ангажира с председателските функции (за времето от 1 май до 30 октомври 1998 г.). С готовност тя се заема с организацията по официалното подписване на Устава (Ялта, 5 юни 1998 г.) и с подготовката за институционизиране на ОЧИС в условията на започналия ратификационен процес. Същевременно се засилва интересът на научната общност, на бизнессредите и на медиите в България към Черноморското сътрудничество, което обаче се преценява реалистично като намиращо се все още във „фазата на декларациите и добрите намерения“[40].

Правителството на Симеон Сакскобургготски се преориентира към политиката на балансиране между великите сили. Така то отговаря на желанието на САЩ, от които зависи членството на страната в НАТО, за по-активно участие на София в изграждане на Черноморска зона на сигурност[41]. Едновременно откликва и на изискванията на Обединена Европа, третираща участието на страната в регионалното сътрудничество, включително в Черноморието, като входен билет за приемането ѝ в Европейския съюз[42]. И накрая, правителството се опитва да използва активното участие в ОЧИС за залагане на нов траен фундамент на отношенията с Русия на равноправна основа.

Следователно, включването на Република България в ЧИС и активизирането на участието ѝ в ОЧИС е продиктувано от новите политически реалности след Студената война. На постигането на собствените стратегически външнополитически цели е подчинена всъщност цялата регионална политика на България. По-важно за страната е участието ѝ в ЦЕФТА (където е допусната едва през 1998 г.) и в ЦЕИ (в която членува от 1996 г.), а в някои отношения дори в действащата от 1949 г. Дунавска комисия (предвид откриването на речната транспортна връзка Рейн – Майн – Дунав), в Пакта за стабилност в Югоизточна Европа (в който участва от учредяването му през 1999 г.) и в Процеса на Дунавското сътрудничество (стартирал през 2002 г. с участието на 13-те държави от хидроложкия басейн на река Дунав). Без да се отказва от ОЧИС, България дава ясен знак за приоритета на западното направление на регионалната си политика. Защото съзнава, че именно там е нейното бъдеще.

С подсилването на интереса на НАТО и на ЕС към Каспийско-Черноморско-Източносредиземноморския ареал нараства и относителната тежест на ОЧИС в

международната дейност на Република България[43]. В името на членството си в НАТО (постигнато през 2004 г.) София се съобразява през първите години на XXI в. в най-голяма степен с волята на Вашингтон в района. Но последвалото концентриране на външнополитическите ѝ усилия върху пълноправното включване в Обединена Европа неумолимо вкарва България в талвега на европейския подход към контактната Черноморска зона. Показателна в това отношение е съвместната декларация на премиерите на България и на Румъния за засилено сътрудничество на ОЧИС с Европа (31 март 2005 г.).

Преодолявайки и последните резерви на България към ОЧИС, коалиционното правителство на Сергей Станишев (управляващо с мандата на ДПС) внася 30 хил. долара в нейния Фонд за предпроектни проучвания (2006 г.), с което страната получава и глас в неговия Управителен съвет. Извоюваното членство на България в ЕС помага на София да прозре необходимостта от приобщаване на разположените в Европа черноморски държави в европейската интеграция и от изграждане на зона за свободна търговия с участието и на Русия. С помощта на Обединена Европа София е на път да съзрее за една адекватна преценка за значението на Русия като световна сила и черноморска държава-пряк съсед на ЕС, както и за една по-гъвкава стратегия, отчитаща ангажиментите към Атлантическия пакт, но отдаваща приоритет на българските, балканските, черноморските, дунавските и европейските интереси пред интересите на извъневропейски сили.

* * *

След като от подписването на Босфорската декларация ни делят повече от десетилетие и половина, а от създаването на субрегионалната ОЧИС са изминали вече над осем години резонни днес са въпросите: Успешно ли се развива сътрудничеството? Какви са реалните резултати от него? Кого опровергават те – скептиците или оптимистите? Дали сътрудничеството не е манипулирано отвън? Помага ли то или пречи на участващите в него страни да отстояват националните си интереси и да постигат държавните си приоритети? Кои прогнози, правени за Черноморското сътрудничество, намират потвърждение в досегашната му практика?

Опроверган безспорно е прекомерният оптимизъм. Като този на Тургут Йозал, заявил по време на официалната си визита в София през февруари 1993 г., че чрез ЧИС регионът ще постигне високи темпове на растеж за пет-шест години[44]. Днес, три пъти по-голям интервал от време от посочения от турския президент, не се наблюдава нищо подобно. Черноморските страни не могат да се справят с тежките си икономически проблеми, стопанското сътрудничество между тях не дава очакваните резултати, субрегионът си остава политически и военно нестабилен, все така изключително хетерогенен.

Опровергани обаче са също отрицателите и крайните песимисти. Колкото и незадоволителни да са реалните резултати от Черноморското сътрудничество, то очевидно допринася с поддържания постоянен диалог на различни равнища (правителствено, парламентарно, инвестиционно и неправителствено) за по-доброто взаимно опознаване, постепенното преодоляване на наслоените в миналото предразсъдъци,

снемането на завещани от Студената война идеологеми, осъзнаването на общите интереси в почти всички области на живота, утвърждаването на принципите на международното право в междудържавните отношения. Иначе казано, ОЧИС показва определени възможности да съдейства на стремежа на народите да живеят в мир, добросъседство, уважение, взаимно зачитане на националната идентичност и сътрудничество.

Въпреки че почти всички държави от региона отдават приоритетно значение на други форми на международното сътрудничество, всички те откриват, особено напоследък, в ОЧИС възможности за взаимна изгода. Макар да е подложен на натиска на множество вътрешни и външни заплахи, Черноморският регион постига след стартирането на ЧИС една относителна стабилност. Навлизането на Организацията в коловоза на общоевропейския процес[45] започва да разсейва опасенията на повечето нови демокрации, че сътрудничеството в рамките на ОЧИС ги отдалечава от интегрирането в Обединена Европа. Нараства геоикономическото и геополитическото значение на ОЧИС в съвременния свят. Черноморската зона се превръща в един от ключовите центрове на международната политика, където се кръстосват интересите на главните световни сили.

Показателна за настъпващата промяна на нагласите е юбилейната Среща на върха на страните от ОЧИС (Истанбул, 25 юни 2007 г.), посветена на 15-та годишнина от началото на Черноморското сътрудничество. На форума на държавните и правителствените ръководители на 12-те страни-членки на ОЧИС (само Армения е представена на равнище министър на външните работи), присъстват представители на 13-те държави и 2-те международни организации със статут на наблюдател в ОЧИС, делегация на ЕС начело със заместник-председателя на ЕК Гюнтер Ферхойген, заместник-генералният секретар на ООН Кемал Дервиш, високопоставени представители на ОССЕ, СТО и Световната банка. Въпреки юбилейния повод, участниците в срещата констатират реалистично, че ОЧИС още не е разкрила своя потенциал и насочват вниманието към редица нерешени проблеми на Черноморското сътрудничество: регулиране на неуредени двустранни проблеми, стабилизиране на енергийните пазари в региона, подобряване на граничния контрол, ефективно взаимодействие в борбата с организираната престъпност, разширяване и модернизиране на инфраструктурата, стимулиране на икономическия растеж, опазване на екосистемата на Черно море, запазване на уникалното културно наследство, и други. Същевременно страните неизменно изтъкват, че ОЧИС се е превърнала в авторитетна структура с отработени механизми за многостранно взаимодействие, имаща реален принос за повишаване на икономическия потенциал на района. Срещата на върха на ОЧИС одобрява изграждането на автомобилен и на енергиен „пръстени“, обединяващи страните-членки, и модернизирането на черноморските пристанища с цел увеличаване на пропускателната им способност. В рамките на срещата министрите на външните работи на Армения Вардан Осканян и на Турция Абдула Гюл обсъждат въпроса за нормализиране на двустранните отношения. По време на Срещата на върха са подписани редица документи за сътрудничество на ОЧИС със специализирани световни

организации от „семейството на ООН“. В приетата на срещата Заключителна декларация се признава, че политическите проблеми между държавите-членки възпрепятстват икономическото сътрудничество. Но същевременно се дава израз на политическата воля на страните-членки да засилят ролята на ОЧИС „като активен и надежден партньор в регионалните и международните дела“ и „да задълбочат сътрудничеството“ помежду си. Предоставяйки с готовност статут на наблюдател на ЕС, лидерите на държавите-членки изразяват задоволство от неговото ангажиране с Черноморската зона като цяло.

Така се разкрива възможност ЕС да изиграе хомогенизираща роля в изключително хетерогенния Черноморски субрегион. Това обаче неизменно води към нов сблъсък между най-заинтересованите велики сили в региона. Изострянето на съперничеството между ЕС, Русия и САЩ в Каспийско-Черноморско-Източносредиземноморския ареал ще си остане голям и, както изглежда, непреодолим ограничител пред ОЧИС в желанието ѝ да играе обединяваща района роля. Поради тази неосъществимост в обозримо бъдеще на обединяването на набраздения с многобройни разделителни линии и оспорван от великите сили субрегион, страните ще продължават да не разглеждат участието си в ОЧИС като национален приоритет. Освен Турция, която чрез тази организация ще продължава да се опитва, от една страна, да притиска ЕС да бъде допусната до европейската интеграция, а от друга – да разширява влиянието си в Черноморското пространство.

БЕЛЕЖКИ

[1] За възникването на ЧИС и неговото развитие до 1998 г. вж. още **Christakoudis, A.** Black Sea Economic Co-operation (BSEC): Objectives, Opportunities, Development.– Etudes Balkaniques, 2000, N 3, pp. 3–17.

[2] Вж. Парижская Хартия для Новой Европы. Paris, 1990.

[3] Вж. The Bosphorus Statement „Black Sea Economic Cooperation“ (BSEC). Istanbul, 1994.

[4] Вж. Черноморското културно пространство. – Проблеми на културата, 1997, бр. 71, с. 5–6.

[5] **Христова, Св.** Черноморието като контактна зона. – Проблеми на културата, 1997, бр. 71, с. 23–25.

[6] Вж. **Ковалски, Н.** Черноморският регион – нестабилност и нейното преодоляване. – Международни отношения, 1994, кн. 6, с. 50–-60.

[7] Вж. напр. **Ганчева, М., М. Георгиева.** Културни общности край Черно море. – Проблеми на културата, 1997, бр. 71, с. 28,31.

[8] **Тодоров, М.** Привличане на чуждестранни инвестиции от трети страни в Балканския и Черноморския регион. – Банки, инвестиции, пари, 1994, кн. 8, с. 29–31.

[9] Вж. **Шишков, А.** Регламент на международното икономическо сътрудничество в Черно море. – Годишник (Варненски свободен университет), т. VI, 2000, с. 228–237.

[10] Вж. анализа на украинския проф. **О. Власюк** в: Проблеми и перспективи в развитие на сътрудничеството между страните от Юго-Източна Европа в рамките на Черноморското икономическо сътрудничество и ГУАМ. Т. 1. Свищов – Донецк – Мариципол, 2004, с. 53–55.

[11] Европейска икономическа интеграция. София, 2001, с. 322.

[12] Вж. **Бекярова, Н.** Европейският съюз и Черноморският регион: В служба на мира и разбирателството (15 години от учредяването на Организацията за черноморско икономическо сътрудничество). – Международна политика, 2007, кн. 1, с. 54–55.

[13] Вж. анализа на **В. Пименко** в: Проблеми и перспективи в развитие на сътрудничеството между страните от Юго-Източна Европа в рамките на Черноморското икономическо сътрудничество и ГУАМ. Т. 2. Свищов – Донецк – Мариципол, 2004, с. 188-189.

[14] **Тодоров, Т.** Черноморското икономическо сътрудничество – обект на научни дискусии. – Икономическа мисъл, 2006, кн. 6, с. 113.

[15] Вж. Материали на международния симпозиум „Черно море – военноморски поглед 95". Варна, 1995; **Дерелиев, П., Б. Медникаров.** Военноморското сътрудничество – фактор за укрепване на мира в Черноморския регион. – Трудове на академията (Военна академия „Г. С. Раковски"), 1997, кн. 5, с. 180–194.

[16] Вж. анализа на доц. д-р **М. Андреева** в: Проблеми и перспективи в развитие на сътрудничеството между страните от Юго-Източна Европа в рамките на Черноморското икономическо сътрудничество и ГУАМ. Т. 2. Свищов – Донец – Мариципол, 2004, с. 32–34.

[17] Тези и следващите цитати без посочени литературни източници са взети от интернетстраницата на ОЧИС: www.bsec.gov.

[18] Вж. **Аврейски, Н.** Конкуренцията в съвременната европейска архитектура на сигурността. – Военен журнал, 2006, кн. 3, с. 75 сл.

[19] **Коралов, Ст.** Черноморската зона в глобалните транспортно-енергийни схеми. – Геополитика & геостратегия, 2007, кн. 4, с. 103.

[20] Цит. по: Балканите в политиката на големите държави: САЩ, ФРГ, Англия, Франция. София, 1995, с. 63.

[21] **Златев, В., К. Денчев.** Нефт, газ и геополитика: Каспийския и Балканския геополитически възли. София, 2000, с. 142.

[22] Цит. по: **Христакудис, Ап.** Многостранното сътрудничество в Югоизточна Европа и европейската интеграция: история и съвременност. София, 2002, с. 192.

[23] Вж. анализа на турския проф. **М. Айдън.** Европейският съюз и регионалните институции в черноморската област. – Международна политика, 2007, кн. 1, с. 66.

[24] Вж. **Lind, M.** The End of Antlanticism: America and Europe beyond the U.S. Election. – Internationale Politik und Gesellschaft, 2005, N 1, pp. 25–41.

[25] Вж. **Маркова, Е., М. Лесенски.** Европейските дебати на 2003: Външнополитически и институционални аспекти. София, 2004, с. 26–33; **Николов, С.** Новите съседи на Европейския съюз и общата сигурност. – Международни отношения, 2004, кн. 5-6, с. 145-160.

[26] Вж. **Цачевски, В.** Пактът за стабилност в Югоизточна Европа: перспективи и предизвикателства. – Международни отношения, 2000, кн. 2, с. 55-78.

[27] Вж. **Ценков, Ем.** Средиземноморската политика на Европа: амбиции, реалности, перспективи.– Изток – Запад, 2007, кн. 1, с. 37-42.

[28] Вж. статията на заместник-генералния директор на Международния център за черноморски изследвания **С. Челак.** Европейският съюз и морските въпроси в черноморската зона. – Международна политика, 2007, кн. 1, с. 77-78.

[29] Вж. **Радева, Ю.** България и Черноморското икономическо сътрудничество. – Международни отношения, 1993, кн. 2-3, с. 29; Балканите пред избор. София, 1993, с. 70–74.

[30] Характерен пример вж. **Шкодрева, А.** България предпочита Европа пред Ориента. – Стандарт, 30 януари 1993.

[31] Вж. напр. **Панайотов, Г.** Европеизъм или регионализъм – дилемата пред участието на България и Румъния в Черноморската икономическа зона. – Международни отношения, 1993, кн. 6, с. 44 сл.

[32] Вж. Трета научна конференция: Екология, икономика и жизнена среда на Черноморския регион. Варна, 1993; Четвърта научна конференция с международно участие: Екология, икономика и жизнена среда на Черноморския регион. Варна, 1995.

[33] **Кръстанов, М.** Къде отиваме и кои идват при нас? По повод черноморската икономическа зона. – Икономически живот, бр. 36, 9 септември 1992, с. 7.

[34] **Ангелов, Ив.** Перспективно ли е Черноморското икономическо сътрудничество?– Икономическа мисъл, 1993, № 1 , с. 33–34.

[35] Вж. **Хубенова-Делисивкова, Т.** Търговско-икономическите отношения между страните-участнички в Черноморското икономическо сътрудничество. – Банки, инвестиции, пари, 1994, № 8, с. 24–28.

[36] Вж. научната информация за конференцията **Чанкова, Л.** Перспективи на Черноморското икономическо сътрудничество. – Икономическа мисъл, 1994, № 1, с. 96–103.

[37] Научна информация за симпозиума вж. **Манолов, Г.** Балканско-Черноморският регион – проблеми и перспективи. – Международни отношения, 1994, № 6, с. 48–49. Част от материалите на форума са поместени в същия брой на списанието, както и в: Проблеми и перспективи на балканско-черноморското партньорство. – Банки, инвестиции, пари, 1994, № 8, с. 17–31.

[38] Вж. **Драгоева, Р.** Съдружие на черноморските култури. – Проблеми на културата, 1997, бр. 71, с. 101–105.

[39] Вж. **Контров, Хр.** Военноморското сътрудничество като средство за разширяване на доверието и сигурността в региона. – Българска армия, бр. 14 468, 22 април 1998, с. 8.

[40] **Явашева, Т.** След Ялта '98 Стоянов е по-уверен: Срещата на върха на ЧИС дава път на икономическото оживление на региона. – Пари, бр. 128, 8 юни 1998, с. 5.

[41] Вж. **Андреев, Ст.** Влизаме в НАТО, защото сме нужни: Приоритет за САЩ и пакта е изграждането на Черноморска зона за сигурност, в която България има главна роля. – Дума, бр. 269, 20 ноември 2002, с. 14.

[42] Вж. напр. **Блес, Р.** Регионалното сътрудничество е входният билет за Европейския съюз: Не съществува приоритет за България като отделна държава. – Пари, бр. 177, 12 септември 2002, с. 6.

[43] Вж. **Шишков, А.** Република България и Черноморското икономическо сътрудничество. – Морска мисъл, 2003, № 1, с. 52–54.

[44] Вж. **Ангелов, Ив.** Пос. съч., с. 16.

[45] Европейско политическо сътрудничество и интеграция: Стратегия за присъединяване на България. 2. прераб. изд. София, 2000, с. 33.